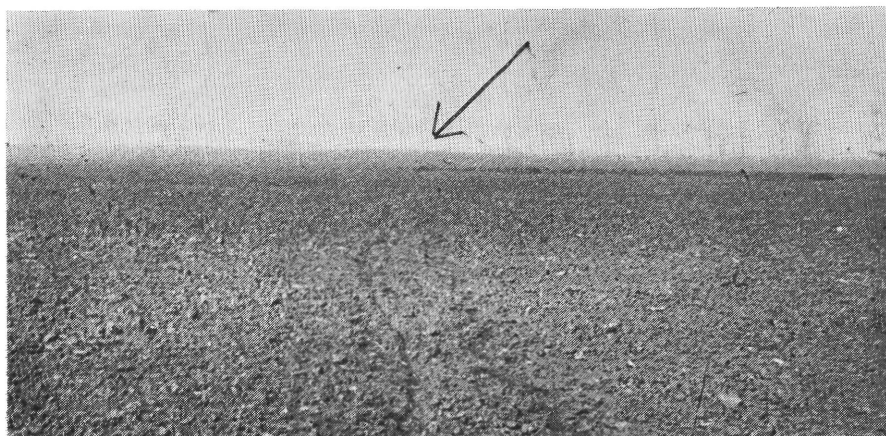

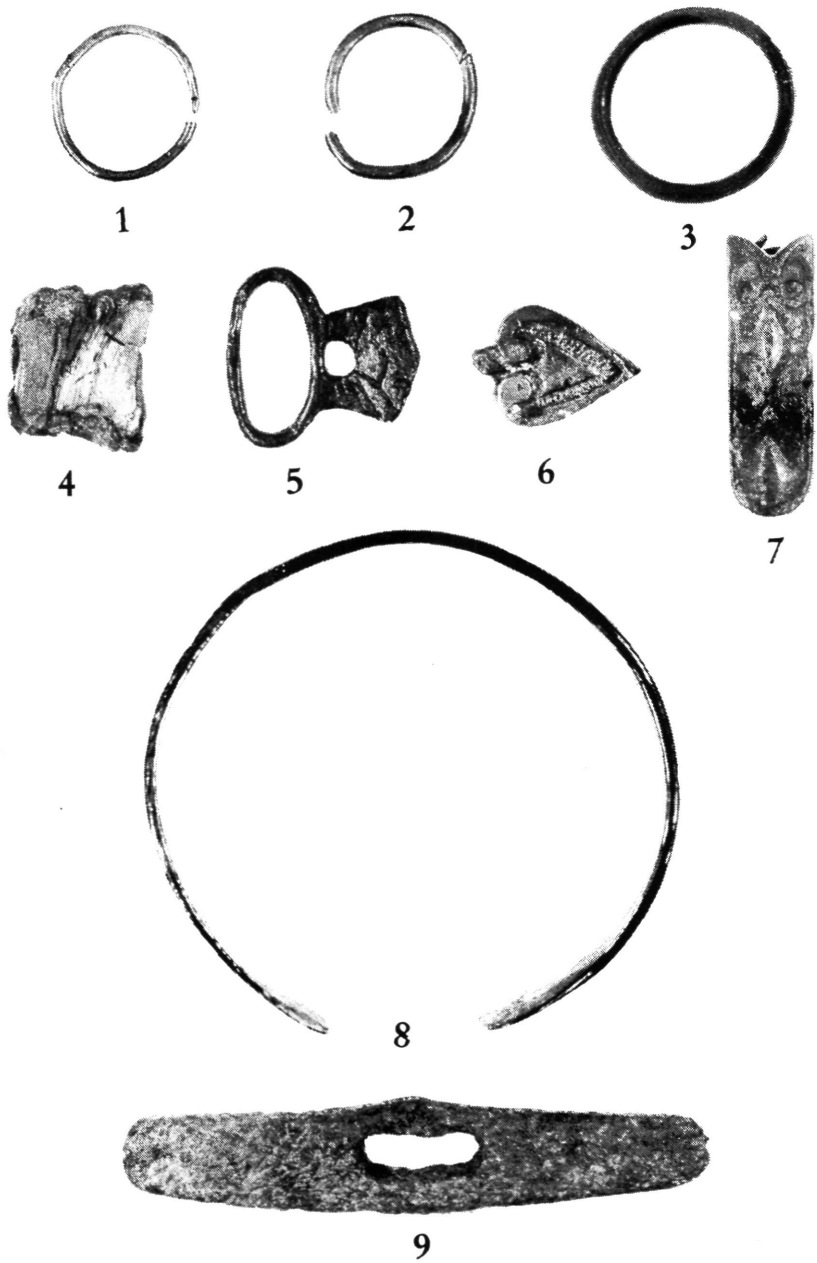
X. századi temető a szabadkígyósi—pálligeti táblában

BÁLINT CSANÁD

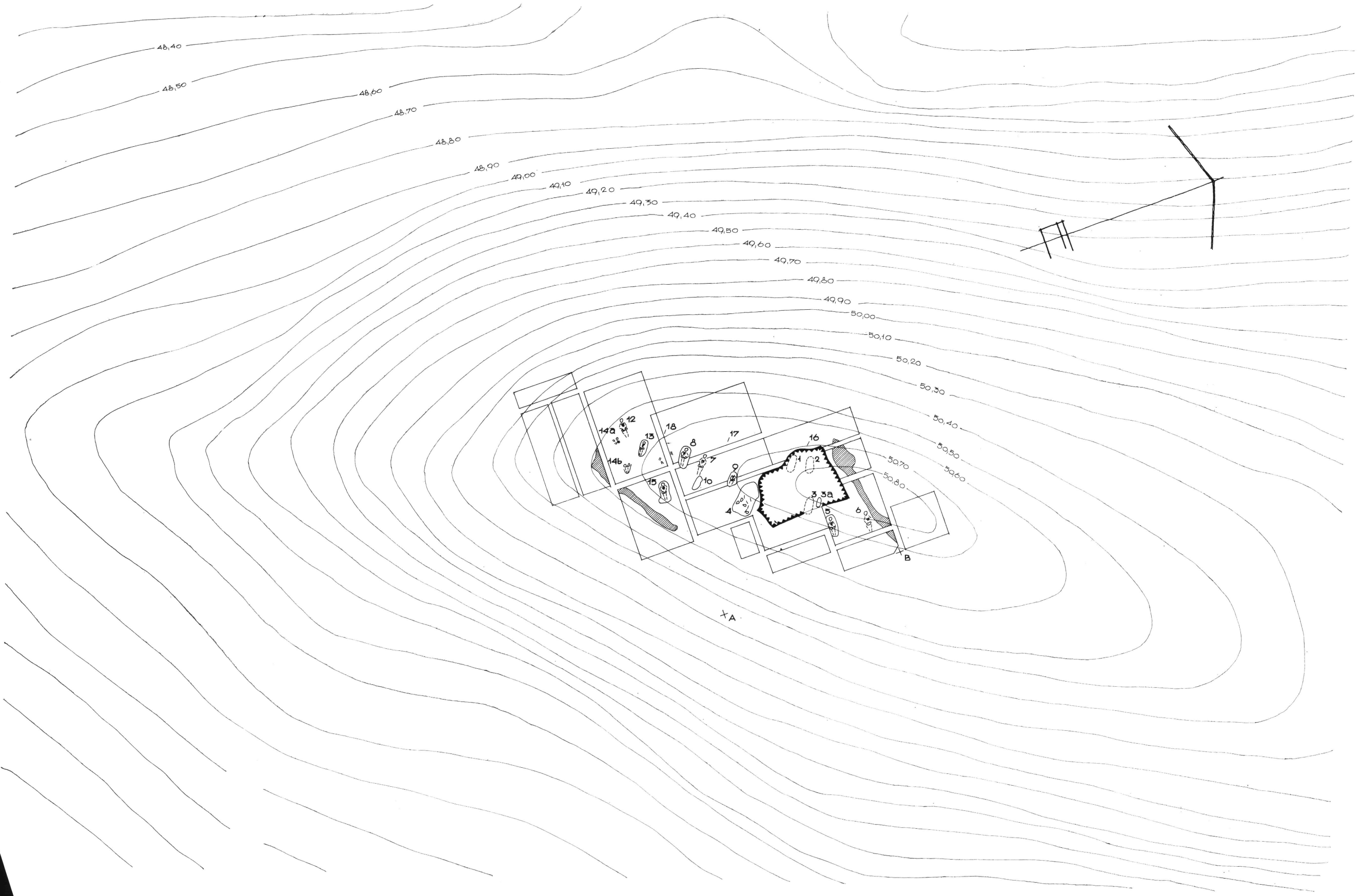
A Pál ligeti tábla a szabadkígyósi Wenckheim-kastélytól ÉNy-ra, a Békéscsabára vezető földút mentén, a várostól 7 km-re kerül el. (ld. Pálóczi-Horváth 1. kép¹). A környék mély fekvésű (átlag 50 m tengerszint feletti magasság), lapos vidék, melyből csak elvétve emelkedik ki néhány méternyire egy-egy kisebb domb. Lelőhelyünk (1. kép) kb. 120 x 80 m, a táj felszínénél max. 2 m-rel magasabb, ovális alakú homokbucka. Hosszanti tengelyében – az uralkodó É–D-i szélirányban – kb. 1 km-re kerül el a Tangazdaság homokbányájában feltárt temető.² Közöttük hasonló nagyságú és magasságú kiemelkedés nincsen. Ezen a helyen a Szabadföld Tsz 1967 decemberében homokbányát nyitott (ld. térképmelléklet). Az itt folyó munka során emberi és állati csontokra, különböző tárgyakra bukkantak. Az előkerült leletekről a helyi tanács a gyulai múzeumot értesítette, s ennek nyomán Juhász Irén muzeológus rövid leletmentő ásatás során összegyűjtötte a közvetlenül veszélyeztetett sírok megmaradt anyagát.

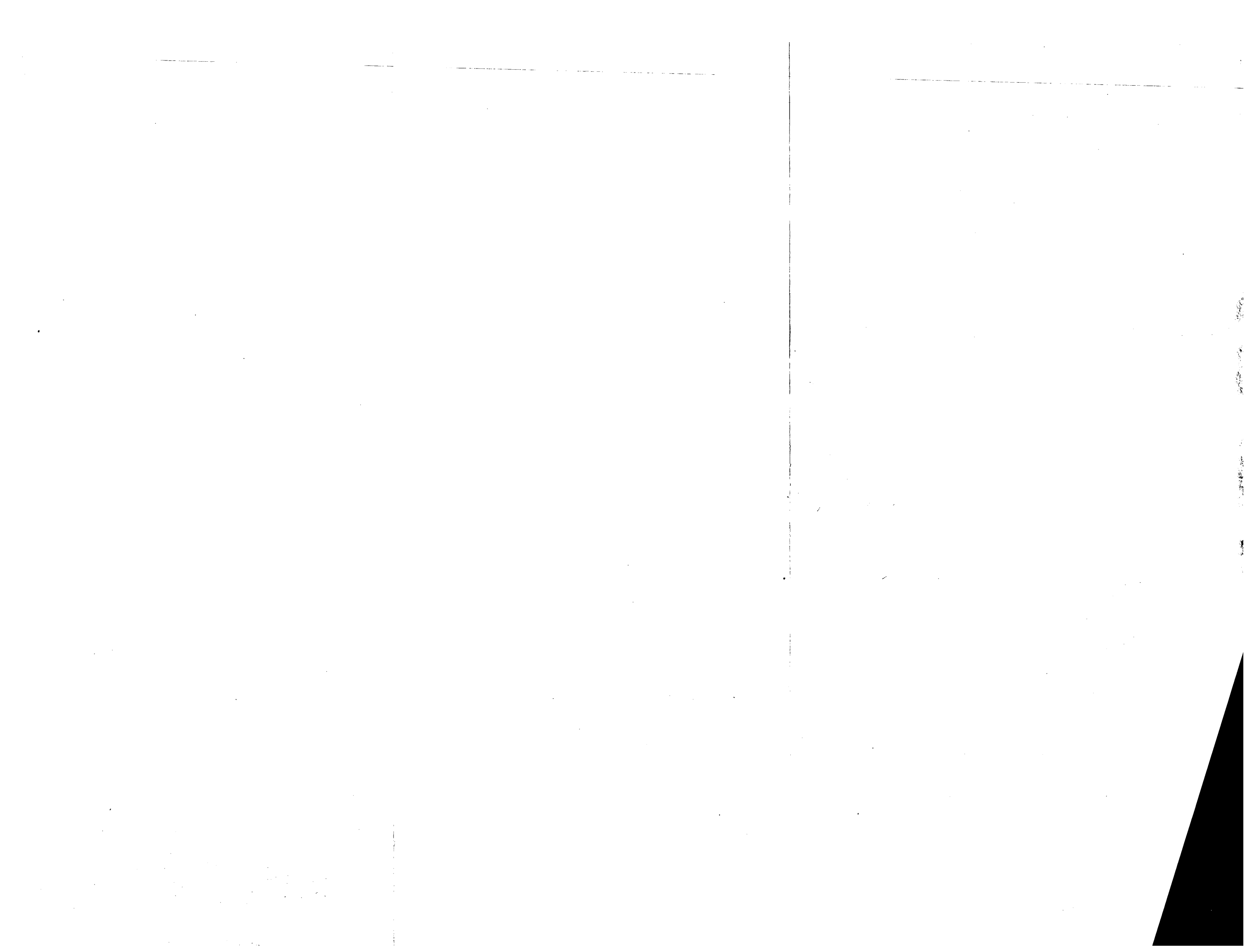

1. kép. Az ásatás környéke
Illustration 1 Environment of excavation

I. tábla: 1. sír
Table I Grave 1

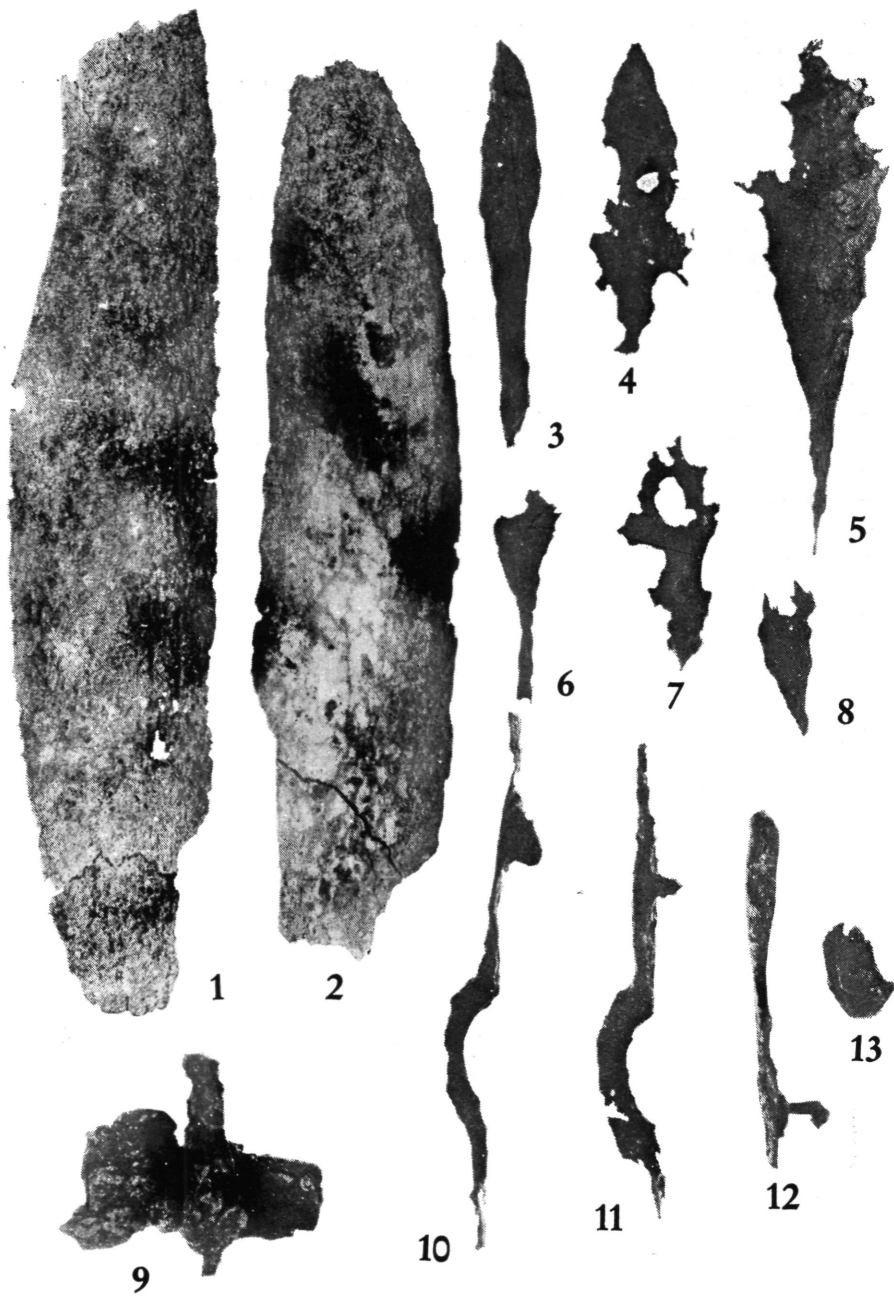

1. sír. A kb. 90 cm mélyen, ÉNy-DK-i irányban fekvő 45–50 éves férfi csontváza mellől a munkásoktól az alábbi leleteket sikerült megszerezni: 1. 2 db nyitott végű, kerek metszetű ezüst *hajkarika*. Eltérő vastagságú huzalból készültek. Átm: 2,2 x 2 cm; ill. 2,3 x 2,1 cm (I. t. 1–2.). 2. Ovális keresztmetszetű öntött bronz *karika*. Átm: 2,7 cm (I. t. 3.). 3. Öntött bronz *övcsat*. Pajzs alakú testén a karika mellett a csattüske befogadására készített ovális lyuk van, ebből bemélyített rovátkolások sugároznak szét. A csattövös hiányzik. A hátlapon három, rossz megtartású szegecs van. H : 2,7 cm; karika Sz : 2,5 cm; test Sz : 1,5 cm; vast : 0,5 cm (I. t. 5.). 4. Öntött bronz *övveret*. Előlapján közepén egy háromszöget megközelítő formát bemélyített árklás fog körül, melyben haránt irányban rovátkák látszanak. A veret pereme ehhez az árokhoz egy-egy szíromformával csatlakozik, találkozásukból apró levélke emelkedik ki. A hátlapon két szegecs van, végeiket elkalapálták. H : 2,3 cm; Sz : 1,7 cm; vast : 0,4 cm (I. t. 6.). 5. Öntött bronz *kisszívég*, erősen kopott felszínén palmettás díszítéssel. A levelek szirmaik hegyével kapcsolódnak egymáshoz. A hátlapon négy, elgömbített végű szegecs van, a felső résznél levők végei egymás felé hajtottak. (Az övveret, a csat és a kisszívég szegecsei nagyságából ítélve vékony bőrre voltak felerősítve.) H : 3,9 cm; Sz : 1,2 cm; vast: 0,5 cm (I. t. 7.). 6. Kiszélesedő végű, nyitott, öntött ezüst *pántkarperec*. Gyenge minőségű öntvény, hosszú használat nyomait mutatja. Átm : 7 x 6,7 cm; Sz : 1,1 cm; vast: 0,25 cm (I. t. 8.). 7. A kengyel rögzítésére használt faragott *csont tárgy*.³ Közepes megtartású, felülete kopott. Hosszában közepén egykor enyhén kiemelkedő borda futott végig. Széle a lyuk magasságában csúcsosan kissé kiugrik. A szíj befűzésére szolgáló lyuk belső, a kicsúcsosodó szélhez eső oldalán közepén és az egyik szélén erős, a másik szélén gyengébb kopásnyomok figyelhetők meg. A használat azonos jelei – kevésbé erőteljesen – a lyuk másik oldalán is láthatók. A hátlap teljesen sima. H : 7,8 cm; Sz : 1,6 cm; vast : 0,7 cm; lyuk Sz : 1,4 cm (I. t. 9.). 8. Egyenes, egyélű vas *szablya*. Markolati része hiányzik. (E sírlelet vastárgyai az elektrolízises restaurálásakor elvesztették eredeti alakjukat.). H : 66,5 cm; Sz : 2 cm (2. kép). 9. Szablya bronz lemezből hajlított *hüvelyvége*. Előlapján hegyes szerszámmal beütögetett palmettás díszítés látható. Az indalevelek között szabadon maradt hátteret valószínűleg ugyanazon eszközt használva töltötték ki. Mintázat csak az előlapon van, a hüvelyvég hajlatára már nem került díszítés. A hátlapot két szegecs fogta össze (elvesztek). (3. kép.⁴) 10. A hüvelyvég belsejében össze-

2. kép. Szablya az 1. sírból
Illustration 2 Sabre from grave 1

3. kép. a-b. A szablya hüvelyvédője
Illustration 3 a-b sheath of sabre

II. tábla: 1. sír
Table II Grave 1

függő darabban *famaradvány* volt (ld. Gulyás S. cikke), tehát a bronz borítás a hüvelynek azon részén volt, amelyet nem ért a szablya hegye (I. t. 4.) 11. Körte alakú *kengyelpár* töredékei. A talpon bordázás nyomai láthatók. H : kb. 13 cm; Sz : kb. 11,5 cm (4. kép). 12. Rossz megtartású, töredékes állapotú *íjmarkolatcsontok*. Eredeti felszínük majdnem teljesen lekopott. H : 13,5 cm ill. 12,2 cm; Sz : 2,8 cm ill. 2,6 cm (II. t. 1–2.). 13. 6 db vas *nyílcsúcs* maradványai. Úgy tűnik, közöttük hosszúkás, deltoid- és rombusz alakú nyílhegyek voltak (II. t. 3–8.). 14. *Tegezvasalások* a fel-erősítésre szolgáló szegeccsel (II. t. 9–13.).

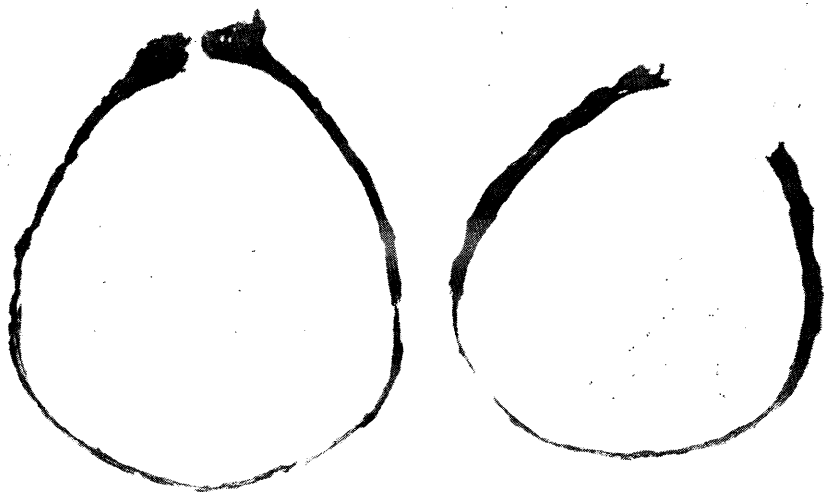
A sírt kiásó egyik munkás elmondotta, hogy a lócsontokból csak a koponyát és a lábcsontot találták meg. Elbeszélése szerint a lófej orrával a „vitéz” feje felé nézett, s a bal lábfej mellett, annak külső oldalán feküdt, míg a lábcsontok a lófej alatt voltak egy rakáson. Emlékezete szerint a szablya a csontváz bal oldalán volt.

A következő két, részben bolygatott sírt Juhász Irén tárta fel.

2. *sír*. 80 cm mélyen, ÉNy-DK-i irányban fekvő női csontváz, koponyája az első sír földjének leomlásakor kiszakadt. Ekkor látott napvilágot egy gyenge minőségű, sodrást utánzó öntött bronz *nyakperec*. Felszíne erősen kopott. Ellapított, kiszélesedő végein egy-egy kerek lyuk van, Átm: 14,5 cm; keresztmetszet: 0,3 cm (III. t. 1.).

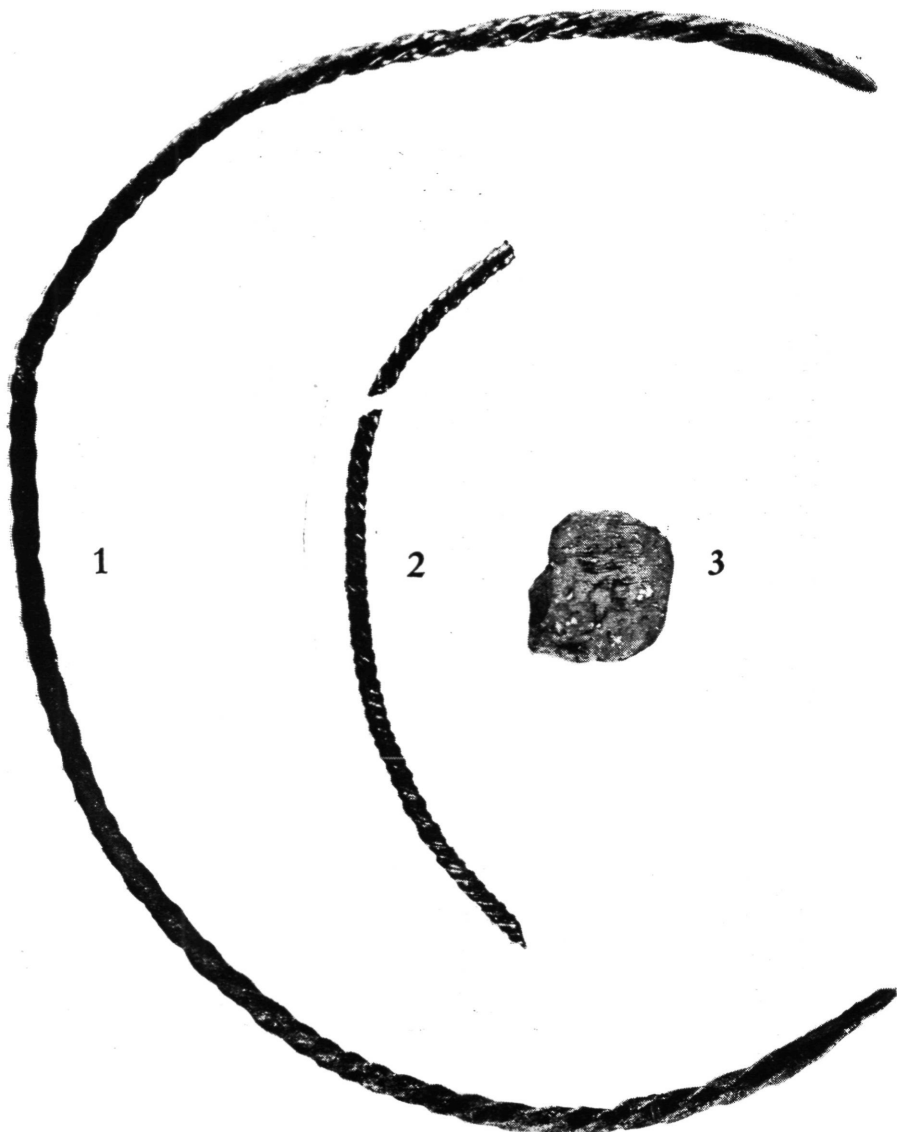
3. *sír*. 90 cm mélyen ÉNy-DK-i tájolású bolygatott sírt találtak. A megmentett csontokkal együtt kisgyermek vázának néhány maradványa is előkerült (3/a sír). Valószínűleg az utóbbi melléklete lehetett az az öntött ezüst *nyakperec*, melynek két töredéke maradt meg. Az előbbihez hasonlóan szintén két szálból sodort torques utánzata. Enyhe íveléséből viszonylag kis méretre következtethetünk. Keresztmetszet : 0,3 cm (III. t. 2.). Nem tudni hova tartozott egy kézzel formált, közepes kiégetésű, sárga színű *edény töredéke* (III. t. 3.).

Mint látni fogjuk, temetőnkől több gyermek sír nem került elő. Feltehető, hogy a 3/a sír azért menekült meg az idő okozta pusztulástól – s csak a homokbányászás tette tönkre –, mert a 3. sír közelébe, vagy mellé (megközelítőleg azonos mélységre) temették.

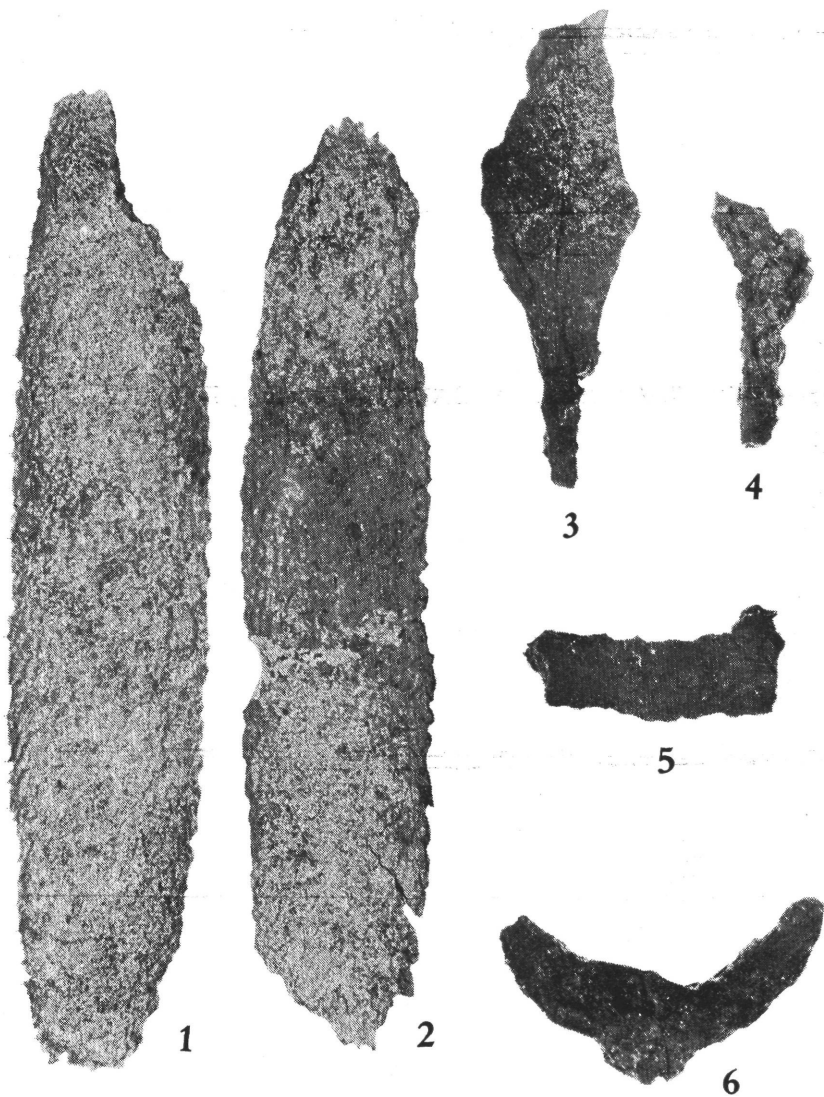
4. kép. Kengyelpár az 1. sírből
Illustration 4 Pair of stirrups from grave 1

A homok kitermelésével kb. 40 m² nagyságú területet forgattak át. A várható további bányászás miatt a terület továbbra is veszélyeztetett maradt, ezért 1968 áprilisában Juhász Irénnel közösen leletmentő ásatást vezettünk. A homokhordást a téli hónapokban szüneteltették, így munkánk megkezdése előtt további sírokat már nem bolygattak meg. A bánya falában észrevettük egy sír feltjét. Ennek alapján kezdtük meg az ásatást.⁵

III. tábla: 1: 2. sír; 2-3: 3. sír
Table III 1: grave 2; 2-3: grave 3

4. sír. Kiderült, hogy a homok kitermelésével a sírgödörnek csak az ÉK-i sarkát vágták le (5. kép). A 30–40 év körüli férfi sírját a temetést követően legfeljebb 2–3 éven belül teljesen feldúlták. A rablásnak a behatoláshoz közeli időpontját bizonyítja, hogy a jobb alsó lábszárcsontokat – bár nem eredeti helyzetükben feküdtek – szorosan egymás mellett, természetes ízesülésben találtuk.⁶ A szokatlanul nagy (kb. 3 x 2,5 m) sírfoltot 110 cm mélységben figyeltük meg (6. kép), míg az első csonttörc-

IV. tábla: 4. sír
Table IV Grave 4

dékeket már 40 cm mélyen észleltük. A sírablók gazdag zsákmányt vihettek magukkal; a sírnek az átlagost jóval meghaladó méretei mellett a lovastemetkezés, az emberi csontokon látható néhány patinanyom és a megmaradt leletek erre már csak jellegzetes régészeti bizonyíték.⁷ A sírgödör jól kivehető vonalán kívül talált leletek: 1. Erősen kopott felületű *íjmarkolatcsontok*. Egyikük kettétörött, hátlapján a perem közelében irdalás nyomai láthatók. H : 13,4 cm, ill. 12,8 cm; Sz : 2,7 cm, ill. 2,6 cm (IV. t. 1–2.). 2. Erősen töredékes, hosszúkás levél alakú *nyílcsúcs*. Gerincén a két oldal összekovácsolása között hosszanti irányban repedés húzódik. H : 6,6 cm; Sz : 2,2 cm (IV. t. 3.). 3. *Tegezvasalás* töredéke, külső oldalán szegecs maradványa van. H : 3,5 cm; Sz : 1,3 cm (IV. t. 5.). A teljesen megbolygatott sír fenekét 123 cm mélyen találtuk meg (ÉNy 300°–DK). A sírgödörön belül előkerült leletek (7. kép): 4. Vas *nyílcsúcs* tuskéje. H : 3,5 cm; átm : 0,6 cm (IV. t. 4). 5. Vas *csikózábla* karikájának töredéke. H : 4,3 cm; átm : 0,9 cm (IV. t. 6.). 6–7. *Karperec* és *gyűrű* egykori jelenlétére mutat a jobb singcsont alsó harmadánál és egy ujjcsonton látható patinanyom. Esetleg a ruha ujjának szegélyét díszítő fémszalagtól származik az egyik kézközépcsontot teljesen befedő zöldes elszíneződés.

A sír teljes feltárása után rajzolódtak ki a bolygatás körvonalai (7. kép). Úgy tűnik, a rablók az északi oldalról közelítették meg a sírgödört, s így a zsákmányt megszerelve hagyták el az ÉK-i sarok közelében a törött íjat, nyílveosztokeket.

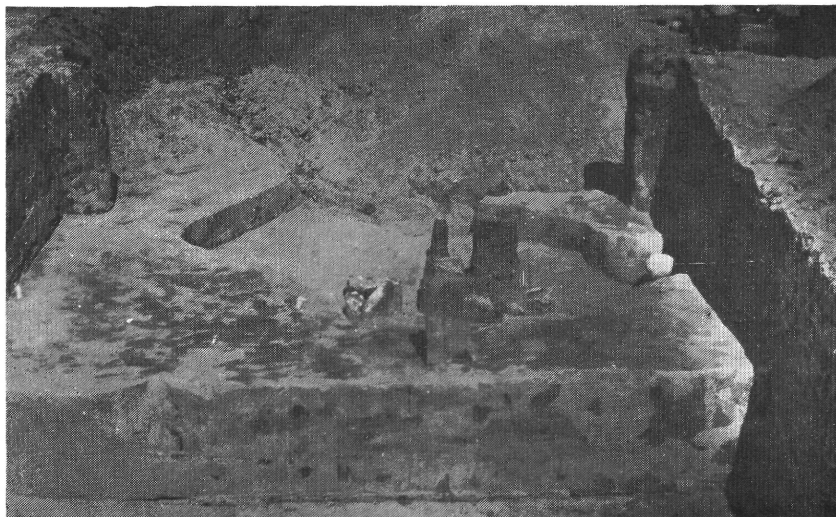
5. *sír*. 88 cm mélységben bukkantunk az alsó végénél erősen lekerekített, csónak-alakú sírgödörré (8. kép). A szélétől kb. 3–8 cm-re befelé a koporsótól származó elszíneződés látszott. A foltokat alapul véve feltételezhető, hogy a koporsódeszka 2–3 cm vastag lapokból állhatott, mely nem ért le a 95 cm mélyen levő sírfenekig, azaz a deszkát nem nyomták rá erősen a kiásott földre. A koporsó a lábak felőli részt teljesen nyitva hagyta (Ny 280°–K). Az 50–55 év körüli férfi medencecsontja előtt a sír földjén a koporsónyomokkal azonos színű, ismeretlen eredetű, szabályos kör alakú foltot észleltünk. *Mellékletek*: 1. A bal kézfej mellett *íjmarkolatcsont* feküdt. Erősen töredékes állapotú, rossz megtartású. Előlapján az alsó végénél és a széleken, hátlap-

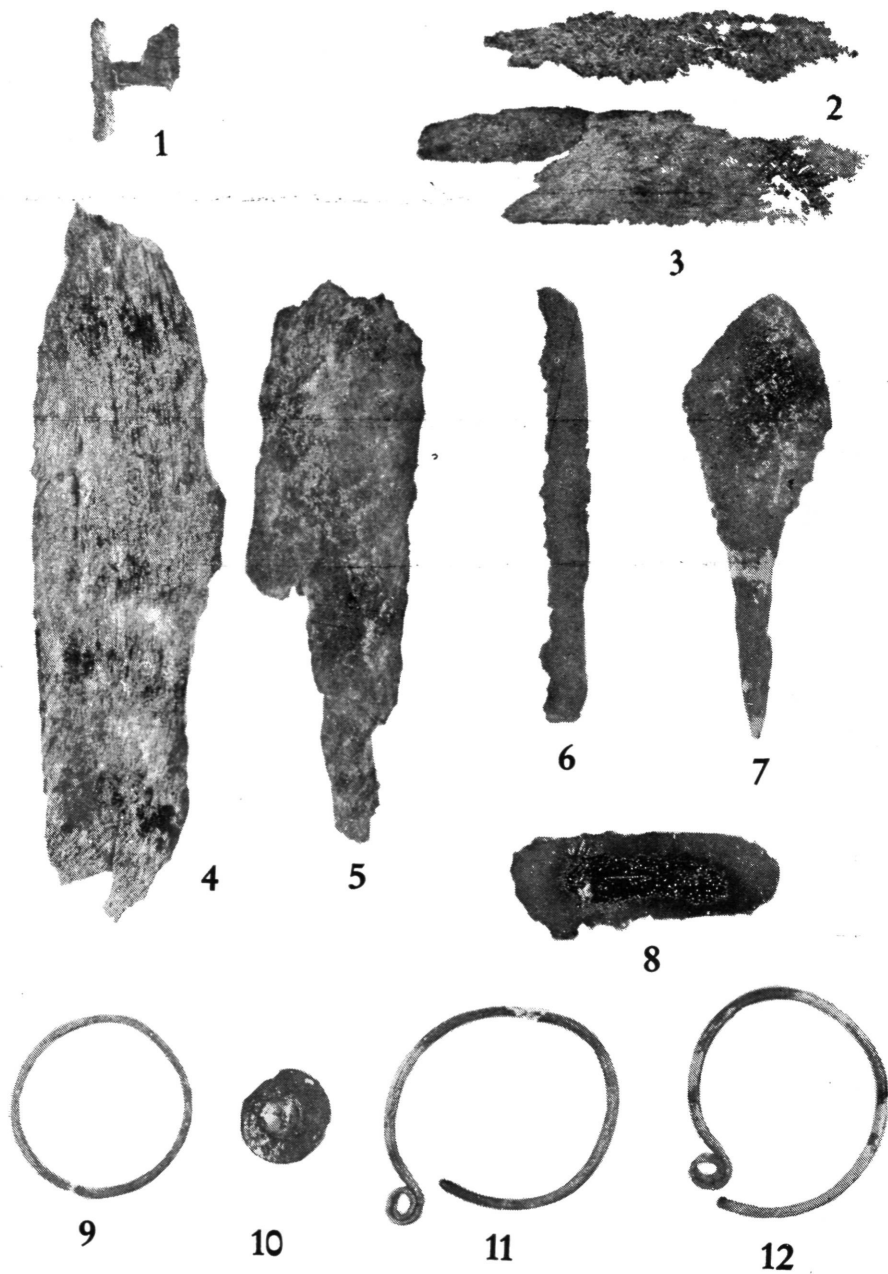
6. kép. 4. sír
Illustration 6 Grave 4

ján pedig a belső perem közelében irdalásnyomok vannak. H : 9,7 cm; Sz : 2,7 cm (V. t. 4.). 2. A bal combcsont alsó harmadánál tegeztt díszítő *csontlemez* volt, erősen töredékes állapotban. H : 5,1 cm; Sz : 1 cm (V. t. 2.). 3. A bal térd mellett, hegyével a sír közepe felé mutató, romboid alakú vas *nyílcsúcs* nyugodott. Helyzete folytán lehetséges, hogy a nyílvevesszőt eltörve helyezték a sírba; a halott mellett tehát csak a hegyes vas tárgyra, vagy a nyíl legértékesebb részére, esetleg annak rangjelző szerepére volt szükség. (Mindamellettt gondolnunk kell egy esetleges rágcsáló okozta dúlásra is.) Elhegyesedő végű tüskéjén farostlenyomatokat figyeltünk meg. H : 6,1 cm; Sz : 2,1 cm (V. t. 7.). 4. A bal térd külső oldalán, a sír tengelyére merőlegesen a tegez egy lekerekített végű vas *pántdarabja* feküdt, rajta két szegecs nyoma van. H : 2,6 cm; Sz : 1,5 cm (V. t. 8.). 5. A bal bokacsont mellett találtuk az erősen töredezett állapotú alsó *íjcsontot*. H : 7,6 cm; Sz : 2,2 cm (V. t. 3.). 6. A bal combcsont felső harmadánál, a koporsó közelében feküdt a második *íjmarkolatcsont*. Egyik oldala letörött. Előlapján a perem mentén irdalásnyomok láthatók. H : 7,5 cm; Sz : 2,2 cm (V. t. 5.). 7. Közvetlenül a jobb medencecsont felső íve mellett ismeretlen rendeltetésű vas *pántdarab* volt. Szegecsén falenyomat látható. Esetleg rágcsáló túrta el a tegez környékéről. H : 1,8 cm; Sz : 0,9 cm; M : 1 cm (V. t. 1.). 8. A bal térdkalács magasságában, a koporsódeszka mellett a sír tengelyével párhuzamosan vas *tegezme-revítő* pálca feküdt. Alsó lapján a rozsdában falenyomat van. H : 9,7 cm; Sz : 2,7 cm (V. t. 6.).

6. sír. 80 cm mélységben, a sírfolt észlelése nélkül került napvilágra az 50–60 év körüli nő sírja (9. kép). A medencecsontok felszedése után a talajban barnás elszíneződés látszott, ami azt engedti feltételezni, hogy a halottat valamilyen derékaljra fektették (Ny 280°–K). *Mellékletek:* 1. A bal csecsnyúlvány mellett, a koponya felé lejtő síkban aranyozott bronz *hajkarika* volt. Kerek metszetű huzalt hajlítottak össze, egyik végén látszik a huzal egy korábbi átvágási kísérletének nyoma. Átm : 2,5 cm (V. t. 9.). 2. A bal medencecsont alatt ismeretlen fajtájú állat csontját találtuk.

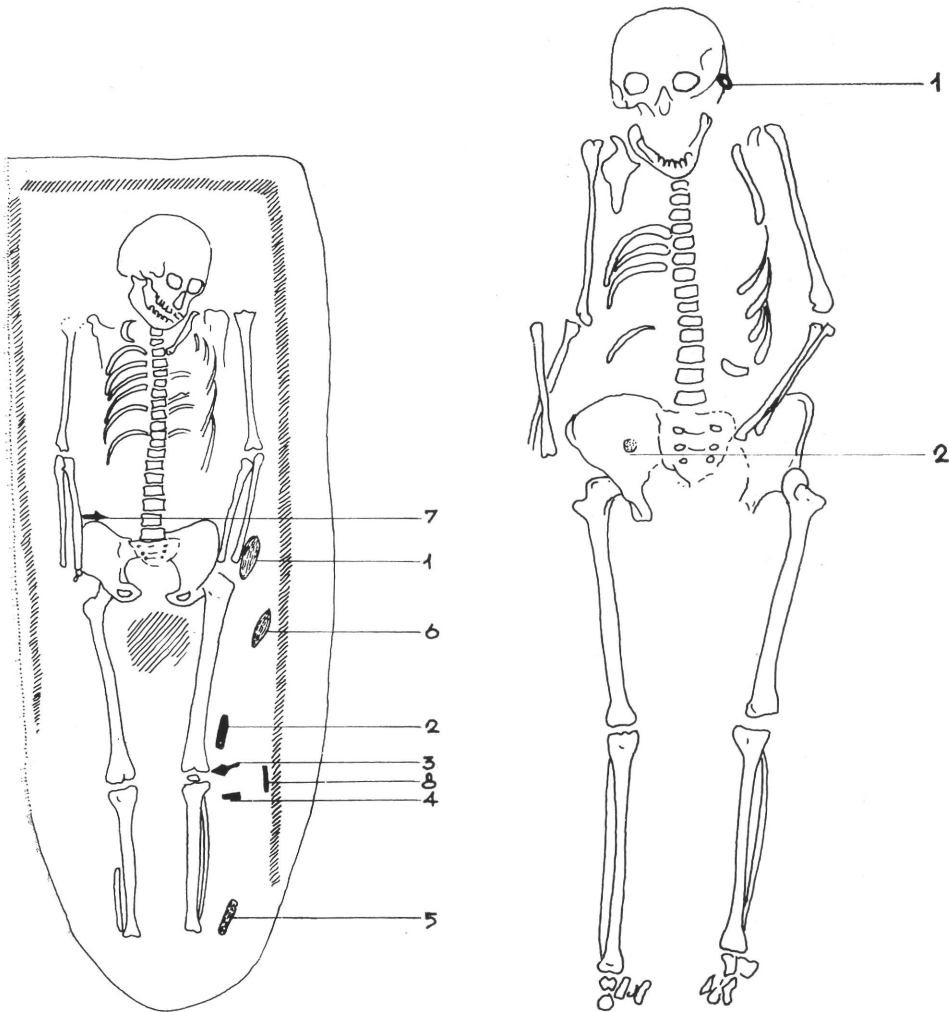
7. kép. A kibontott 4. sír
Illustration 7 Opened grave 4

V. tábla: 1-8: 5. sír; 9: 6. sír; 10-12: 7. sír
 Table V 1-8: grave 5; 9: grave 6; 10-12: grave 7

Közvetlenül a sír mellett egy árkot figyeltünk meg, mely Ny-K-i irányban húzódott. 10–25 cm-el volt mélyebben a sírfenéknél, s benne néhány nem újkorinak látszó állatsontot találtunk (10. kép). Hasonló árok nyomait tapasztaltuk a temető É-i felénél is. Minthogy ezen beásások vonalán kívül nem kerültek elő sírok, kézenfekvő feltételeznünk, hogy valamilyen temetőárok nyomát tártuk fel.⁸

7. sír. 102 cm mélységben feküdt a 30 év körüli férfi csontváza (a sírgödör nyomát itt sem lehetett megfigyelni). Kezeit a temetésnél a medencére hajtották (11. kép), s a testet kinyújtott helyzetben temették el (ÉNy 305° – DK). *Mellékletek: 1.* A bal szegődörben hátsó lapjával felfelé álló *pitykét* találtunk. Az öntött bronzból készült kerek dísz sima előlapján közepén kör alakú bemélyedés van, melyet vastag

8. kép. 5. sír
Illustration 8 Grave 5

9. kép. 6. sír
Illustration 9 Grave 6

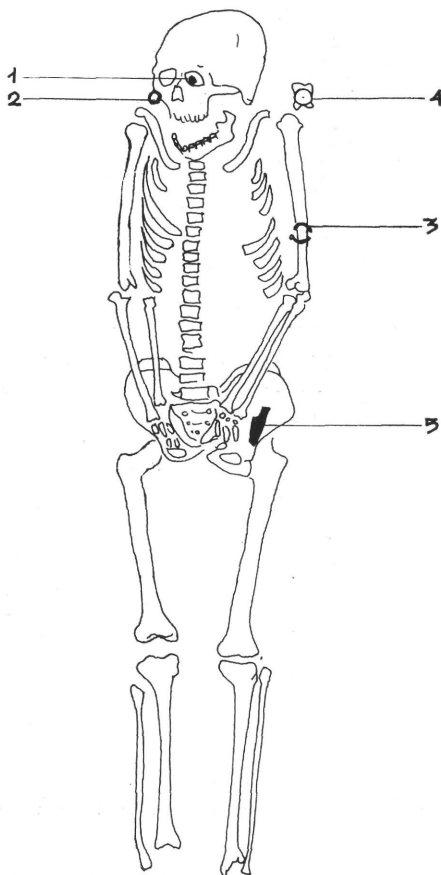
aranyozás tesz csillogóvá. A hátlapon van a felerősítésre szolgáló szalagfűl, mely a középpontból emelkedik ki, s végét visszahajtották (V. t. 10.). Sikerült megmenteni egy, az előlapra tapadt textilmaradványt. 2. A jobb csecsnyúlvány mellett, síkjával a koponyától távolodva pödrött végű, nyitott, aranyozott bronz *hajkarika* került elő. Közvetlen környezetében igen erős talajelszíneződést észleltünk. Átm : 2,7 x 3,2 cm (V. t. 11.). 3. Az előbbi *hajkarika* párját a bal felkarcsont alsó harmadánál, annál 4 cm-rel magasabb rétegben találtuk. A bal felsőtest táján észlelt ürgejáratokkal kerülhetett ide, mert a bal csecsnyúlványon jól látható a patinanyom. Átm : 2,7 x 3,2 cm (V. t. 11.). 4. A bal felkarcsonttól 1 cm-re a koponya felé, függőleges helyzetben, gömbös végével felfelé álló *barci fokos* volt. A nyélluk iránya pontosan megegyezett a felkarcsont vonalával (12. kép). Jóllehet a sírgödör formáját nem lehetett megfigyelni, a fokost feltételezésem szerint a földbe belevágták, mivel az alsó vége kb. 2 cm-rel volt mélyebben a nyakszirtrcsont szintjénél. Az enyhén lehajló szárú fokos két végét különböző formára kovácsolták ki. Felső vége szabályos gömb alakban végző-

10. kép. A 6. sír melletti árok
Illustration 10 Ditch beside grave 6

dik, melyet bevágás választ el a szártól. Az alsó végénél az eredeti forma a fokozott arányú rozsdásodás és erős kopás miatt nehezen állapítható meg. Úgy tűnik, ezt eredetileg hatszög végűre alakították ki. A szártól tagolás nem választja el. H : 15,4 cm; felső gömb átm : 2,2 x 2,3 cm; felső gömb magassága az első rovátkától: 1,9 cm; alsó végének átm : 2,2 cm; alsó végének m : 1,8 cm; szár átm : 1,2 cm; nyéllyuk átm : 1,9 x 2,2 cm (13. kép). 5. A bal medencecsonton egyélű *vaskés* töredékei voltak, a felvételkor megsemmisültek. A kés hegyével valószínűleg a lábak felé feküdt.

A honfoglalás kori balták⁹ nagy részének ismerjük párhuzamait K-Európából. Formájára nézve csupán a szabadkígyósi tűnt egyedülállóan.¹⁰ Távoli rokonság mutatható ki a szaltovói kultúra néhány hasonló darabjával, melyeknél a szárak szintén enyhe ívben lefelé hajlanak.¹¹ Váratlan volt tehát az a szinte azonosságig menő késő avar kori párhuzam, melyet Bakay Kornél révén Zlata Čilinska közöletlen ásatásából ismertem meg.¹² A Zsély–Fingón (Želovce, Csehszlovákia) feltárt nagy kiterjedésű avar temető 170. sírjában talált fokos méretei lényeges vonásaikban megegyeznek a mi példányunkkal (nyéllyuk átm : 1,2 x 2 cm; gömbös végének átm : 2,35 cm; míg hossza a szabadkígyósinál kisebb: 11,7 cm). Ezen túl összevetésünk helyességét mutatja az egyező használati mód: mindkettőnek hatszögű, egyenesre levágott vége a tö-

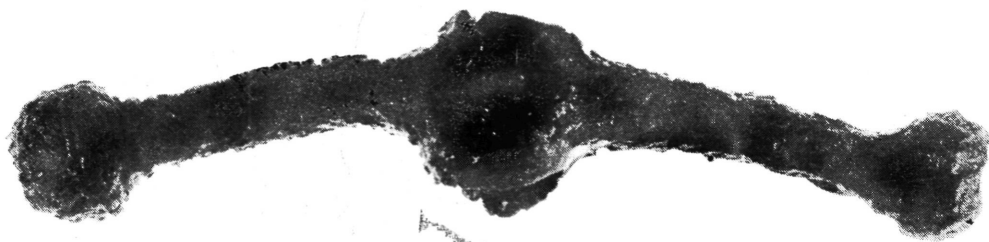

11. kép. 7. sír
Illustration 11 Grave 7

redékes, kopott felszínű. A gyakoribb igénybevételt mutatja a sírban való helyzet: a szabadkígyósit ezen, szögletes végével lefelé találtuk. A gömbös végeknél egyformán jelentkezik a szártól tagoló, körbefutó kettős bevágás. A két lelet összekapcsolása az időbeli és földrajzi távolságok miatt kétségtelenül problematikus. (Az utóbbit részben enyhíti a kisdobrai [Dobrá, Csehszlovákia] honfoglalás kori sír ritusa.¹³ A rendelkezésemre álló hazai adatokból a mienken kívül egyedül onnan tudok fokosnak a sír földjébe való belevágásáról – másutt fektetve kerülnek elő.) Mivel azonban a késő avar kori anyagból hasonló típusú fokost kis számban ismerünk,^{13a} a forma eredtetésének kérdéses volta (avar, esetleg szaltovói) mellett úgy vélem, e harci fokosokban az avar–magyar közvetlen kapcsolatok egy adalékát láthatjuk.

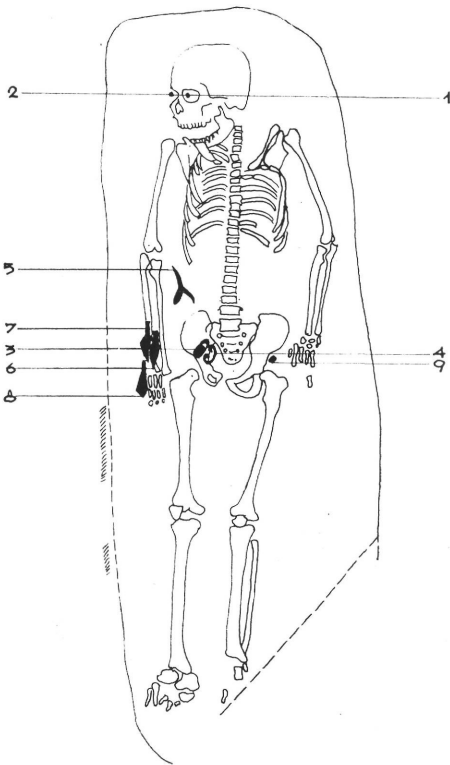

12. kép. 7. sír (a nyíl a szögödörben talált pityke helyét jelzi)
Illustration 12 Grave 7 (arrow indicates the place of the metal button found in eye-socket)

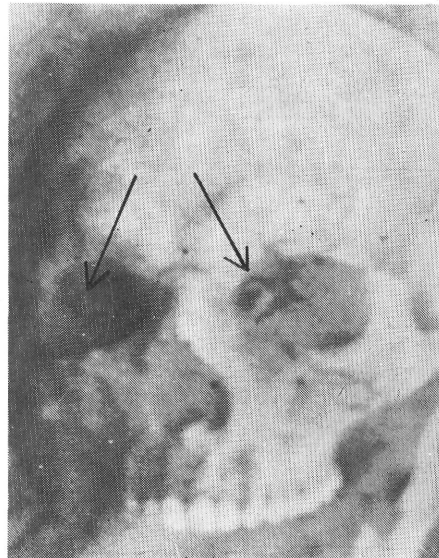

13. kép. A 7. sírban talált fokos
Illustration 13 Axe-adze found in grave 7

Mint alább szó lesz róla, temetőnk a X. század második harmadára keltezhető. Úgy tűnik, hogy a balták néhány korai esettől¹⁴ eltekintve főként a század második felében, utolsó harmadában megásott sírokból kerülnek elő gyakrabban.¹⁵ Alátámasztja ezt a kétélű kardokkal és a vállas kengyelekkel való előfordulásuk,¹⁶ ami annyit is jelenthet, hogy a későbbi időkben túlnyomórészt a kialakuló központi hadsereg emberei használták ezt a kézfegyvert.¹⁷ Nyilván ez magyarázza, hogy a balták vagy a vállas kengyelek néha jól kimutathatóan a királyi birtokokon, várbirtokokon, vagy a volt nemzetségi központok táján láttak napvilágot.¹⁸ Fenti megfigyelésünket az is erősíti, hogy a balták csak a legritkábban találhatók rangos férfiak sírjaiban (hiányoznak pl. a gazdag fegyverzetű geszterédi és zempléni halottak mellől), ellenben főként a köznépi temetőkből kerültek elő.¹⁹ Mint tudjuk, Géza a magyar közrendűekből szervezte meg hadseregét.²⁰ A balták szempontjából ezt a fentieken túl az is megerősíti, hogy jóval gyakrabban találhatók a törzsökös magyarnak feltételezett lovastemetkezési formákkal,²¹ ugyanakkor az idegen ethnikumot jelentő másik három szokásformával csak ritkán láttak napvilágot.²² Míg a harci fokosok esetében elsősorban avar (vagy szaltovói) eredetre gyanakodhatunk, addig a X. század végéről való balták jó párhuzamai ismertek egykorú lengyelországi temetőkből.²³ (Itt érdemes megemlítenünk,

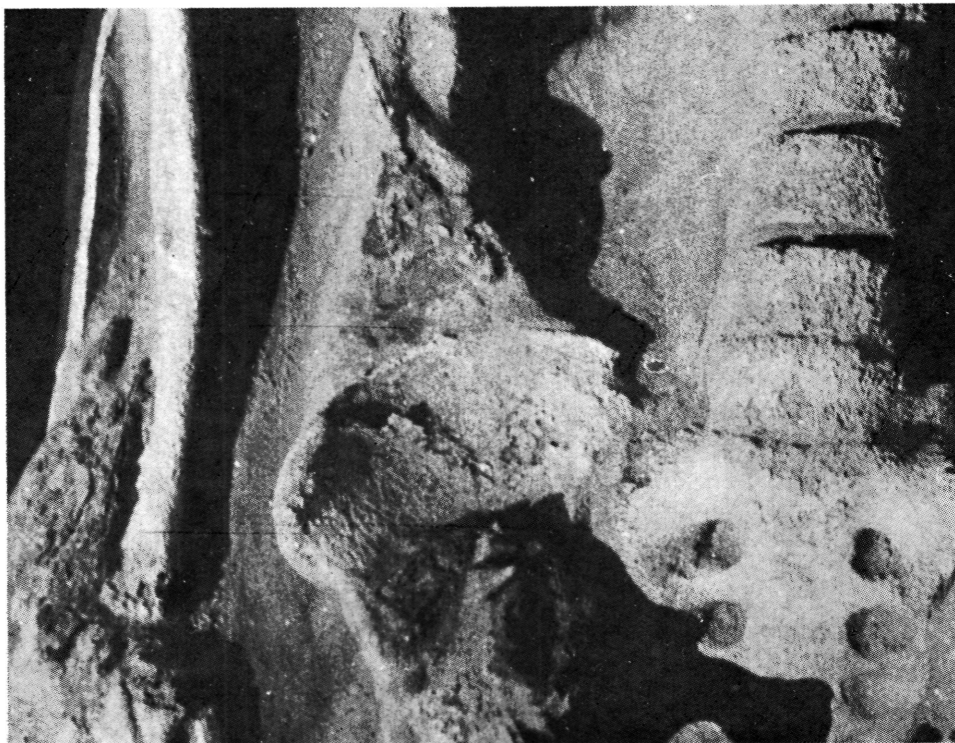
14. kép. 8. sír
Illustration 14 Grave 8

15. kép. A szemgödörben talált veretek
Illustration 15 Studdings found in the
eye-socket

hogy K. Jazdzewski a vállas kengyel kialakulását lengyel területen keresi.²⁴⁾ A XI. századi Lengyelországból kifejezetten baltás csapatokról van adatunk, s a keleti szlávok is szerveztek baltával felszerelt egységeket.²⁵ Figyelembe véve a fejedelmi családok közt a X. század közepétől erősödő lengyel–magyar házassági és kereskedelmi kapcsolatokat,²⁶ nem tekinthető kizártnak, hogy a század végén elterjedt balta-használatot éppúgy lengyel hatásnak tulajdonítsuk, mint az a központi hadsereg szervezése kapcsán már korábban kiderült. Munkahipotézisként felvetem, hogy Géza a szegény szabadokból szervezett hadseregénél a köznép közt már korábban is használt balták hagyományát megerősítette, s az azzal járó rangot is megtartva, embereinek a baltákkal való felszerelésében is lengyel mintát követett.

8. sír. 119 cm mélységben észleltük a sírgödör vonalát, melynek külső oldalán, D felől 2 cm széles ismeretlen eredetű földelszíneződés látszott (14. kép). A lekerekített téglalap alakú sírgödörbe 30 év körüli férfit temettek (ÉNy 310° – DK 130°). *Mellékletek: 1.* A bal szemgödörben öntött bronz *csüngős veret* felső tagja feküdt, előlapjával felfordítva (15. kép). Az erősen töredékes veret alsó része hiányzik. A közepén levő kiemelkedést egykor gazdagon aranyozott tér veszi körül. Hátlapján két, visszahajtott végű szegecs látható. Átm : 1,5 cm; M : 0,4 cm (VI. t. 1.). 2. A jobb szemgödörben öntött bronz *csüngős veret* hátlapjával felfelé álló alsó része volt. A törött, felső végén levő átfúrt lyukban vastag cérnaszál volt. A dísz hármassz-

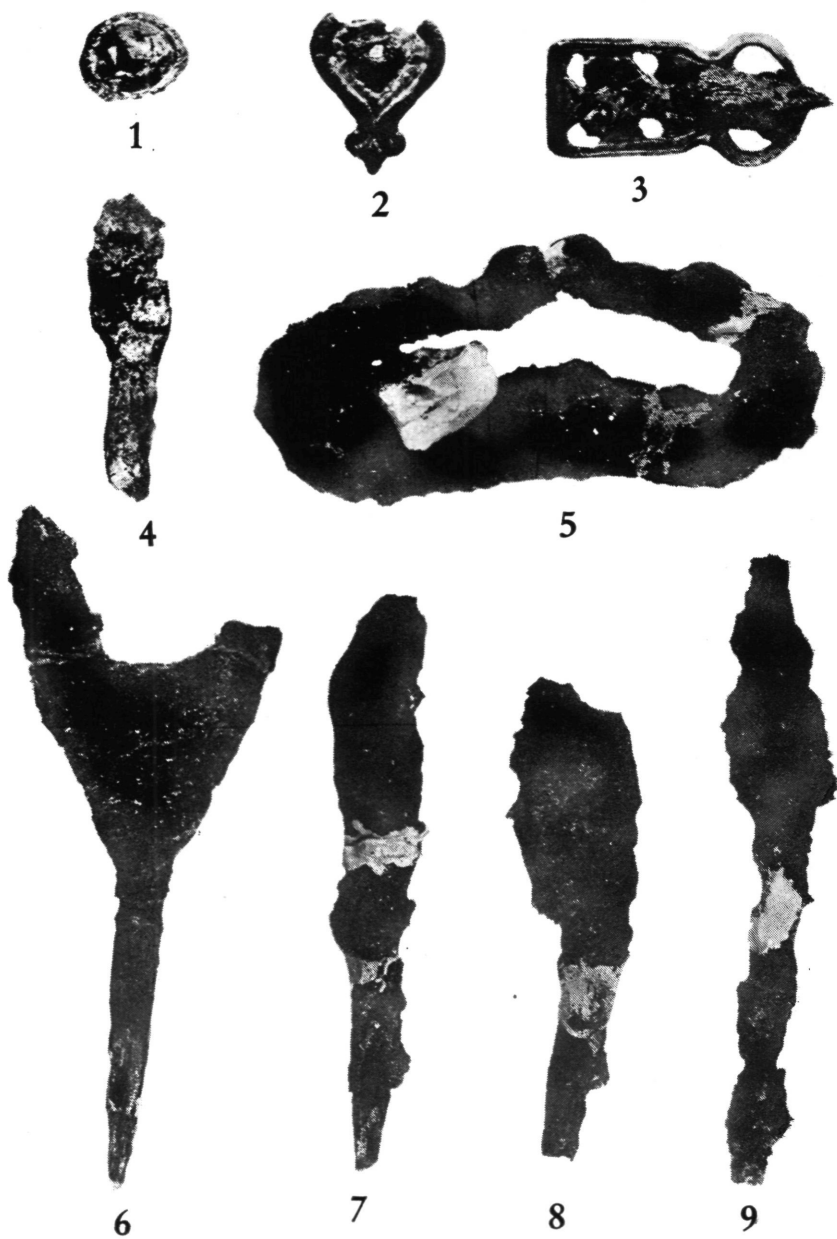

16. kép. 8. sír
Illustration 16 Grave 8

tású alsó része felett a peremtől árkolással elválasztott tér emelkedik ki. Ezt rovatkolt hátrterű, gazdagon aranyozott bemélyedés fogja körül. H : 2,1 cm; Sz : 1,8 cm (VI. t. 2.). 3. A jobb medencecsonton öntött bronz *csat* feküdt. A csat nyelve vasból készült, erősen elrozsdásodott. Körülötte textilmaradványok voltak. Az áttört csat-tesetet két, bemélyített vonalakkal hangsúlyozott, egymáshoz hegyvel kapcsolódó palmetta-levél díszíti. Felső végénél a csat testén, azzal párhuzamosan két, *ezüst drótból* szőtt szálát találtunk. Az öv anyaga minden bizonnyal textiltől volt (a csat hátlapja teljesen sima), s így a finom ezüst szálakat az övbe szőtt díszítésnek tarthatjuk. H : 3,5 cm; Sz : 1,6 cm; vast : 0,15 cm (VI. t. 3.). 4. Nyitott részével a csathoz illeszkedve, szintén a medencecsonton feküdt a lant alakú *csibolóvas* a hozzárózdásodott *kovával*. (Utóbbi anyaga megegyezik az I. 26. sírban találttal.) H : 7,5 cm; Sz : 3,5 cm (VI. t. 5.). 5. A jobb bordák és a medencecsont között, a deréktájra lapjával ráhelyezve, hegyével a lábfejek felé néző kétágú vas *nyilcsúcs* volt. Egyik hegye letörött, hosszú tuskéjén farostmaradványok vannak. Igen jó állapotban maradt meg a túske és a nyíl teste között az a keskeny, körbefutó bemélyedés, melyre a vesszőbe erősítéskor a nyíl hegyét erősen rákötötték. (Érdemes megjegyeznünk, hogy a nyilcsúcsok jelenléte ellenére – mint ez másutt is előfordul – tegezmaradványokat nem találtunk; másrészt e különös típusú nyílhegy, Bakay Kornél megfigyelésével összhangban, itt is külön helyezve nyugodott.²⁷) H : 9,2 cm; Sz : 3,5 cm (VI. t. 6.). 6. A jobb singsonton, hegyével – miként az összes többi – a lábfejek felé irányított, megnyújtott deltoid alakú *nyílbeget* bontottunk ki. Egyik oldala letörött. H : 7,8 cm; Sz : 1,3 cm (VI. t. 7.). 7. Az előbbi mellett azonos helyzetben egy törött, levél alakú *nyílbeget* volt. H : 6,5 cm; Sz : 1,9 cm (VI. t. 8.). 8. Közvetlenül a jobb kézcsontok mellett egy erősen elrozsdásodott, megnyújtott deltoid alakú *nyilcsúcsot* bontottunk ki (16. kép). H : 8,5 cm; Sz : 1,5 cm (VI. t. 9.). 9. A jobb medencecsont külső oldalánál, a csontok felszedése után találtuk a hegyével ugyancsak a lábfejek felé irányított egyélű *vaskés* töredékét. H : 4,2 cm; Sz : 1,1 cm (VI. t. 4.).

A csat a szokott iránnyal ellentétesen, karikájával a váz bal oldala felé fordulva, a sír tengelyére rézsút irányban feküdt (azonos helyzetűt csak Mindszent–Koszorúsdúlóról ismerék²⁸). Mivel az eltemetést követő földmozgások a természetes helyétől ilyen távolra, szorosan a medencére illeszkedő helyzetbe nem mozdíthatták el, arra következtethetünk, hogy a halott öve nem a használatának megfelelő fekvésben volt a sírban. Említettem, hogy az elrozsdásodott túske körül szövetmaradványokat figyeltünk meg. Ugyaninnen a mikroszkóppal végzett vizsgálatok állati szőrszálak előfordulását állapították meg. Az elmondottakat a csatnak nem a viseletnek megfelelő helyen és helyzetben való előkerülésével összevetve úgy vélem, hogy a halott eredetileg befűzött övét a temetés alkalmával kettévágták.²⁹

E sírban – miként a 7. és az I. 26. temetkezéseknél – a halotti szemfedő egy sajátos változatával találkozunk. A honfoglalók lemezés szemfedőivel Dienes István foglalkozott, s rámutatott azok ugor-kori eredetére. Munkájából kiderül, hogy a X. században a fém lemezekkel borított szemfedő az ország valamennyi részéről kimutatható, míg ugor rokonaink az elmúlt századokban pénzeket, gombokat, fémlemezeket erősítettek a halott arcát betakaró bőrre vagy szövetre.³⁰ A szabadkígyósi sírokban éppen ilyen szemfedő nyomára bukkantunk. A veretek helyzete a felhasználást illetően nem hagy kétséget: a 7., 8. síroknál mélyen a szemüregben nyugodtak. Másodlagos felhasználásuk bizonyítéka, hogy a szemfedőre nem az eredeti nitszegekkel erősítették fel, hanem durva cérnaszállal varrták fel. A csinosságra keveset adó elrendezés (csüngős korong két részének elválasztása s azonos jellegű felhasználása) is csak

VI. tábla: 8. sír
Table VI Grave 8

a temetésnek szóló megoldás lehetett. Talán a szemfedőre varrt igen vékony ezüst lemezke vagy aranyfüst lenyomata az az elszíneződés, mely a 8. sír koponyáján a szájpadráson látható. Igen lényeges, hogy két ízben a veretek hátlappal felfelé kerültek elő, így a felvarráskor a díszek előlapja került a szemek felé. Szerepük valóban a szemek letakarása,³¹ s nem azok jelölése volt.

Ugyancsak veretet (övdísz) varrtak fel a Piliny-leshegyi 1. sírba temetett férfi szemfedőjére.³² A kétféle típusú szemfedő keveredését látni a Hajdúböszörmény-vidi férfisírnál, ahol a szemüregben és a fogakon talált arany lemezek mellett a szájuüregben még egy ezüst veretet is találtak.³³ Adataink tehát arra mutatnak, hogy a honfoglalók között – a férfielemek eltemetésénél – az egyik ugor-kori halottas szokás egyenes leszármazottja is élt.

Érdemes felhívunk a figyelmet, hogy a mikroszkópikus vizsgálatokat a 7. és 8. sír néhány veretének felvarrócernáin igen erős és élénk tűzű zöld és kék festéknyomok jelenlétét mutatta ki (ld. Gulyás S. cikke).^{38a}

9. sír. 39 cm mélységben találtuk meg egy 40–60 év körüli férfi kirabolt sírját. Az emberi csontok egy csomóban, teljesen rendszertelenül feküdtek. A feltárás során a földben alig észrevehető elszíneződést észleltünk, mely talán az eredeti sírgödör vonalát mutatta (ÉNy 330° – DK). *Melléletek:* 1. Erősen elrozsdásodott, töredékes állapotú *csikózábla*. (A sír teljes kibontását megelőző éjszaka ellopták.) 2. *Tegezvasálás* töredéke, kiemelkedő szegeccsel. A pánt egyik végénél haránt irányban kiszélesedik. H : 2,9 cm; Sz : 1,4 cm; M : 1,2 cm (VIII. t. 1.). – Közvetlenül az emberi csontok alatt majdnem teljes nyúl-csontvázat találtunk. (Az állat koponyája nem került elő.) Hasonló temetkezési szokásról a X–XI. századból nem tudok, s értelmezését még nehezíti a sírrablás ténye. Nyúlcsontok jelenléte egy X. századi sírban egyedül a feltételezés szerint az ugor *moš* és *por* frátriával kapcsolatba hozott róka-nyúl kultuszt juttatja eszünkbe.

10. sír. 95 cm mélyen lekerekített sarkú, téglalap alakú gödröt bontottunk ki. Benne egyetlen, nem újkorinak látszó *lófogon* kívül semmilyen ember- vagy állatcsont nem volt. Azonos tájolása, mélysége és a temető rendszerébe beilleszkedő helyzete alapján egy közvetlenül a temetés után kirabolt sírnak tartom.

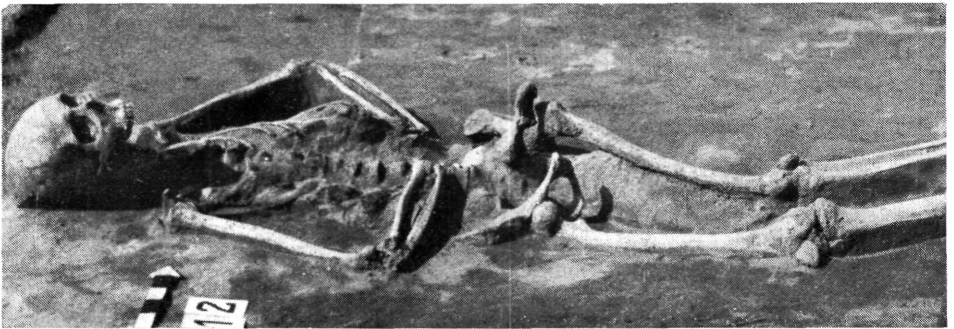
11. sír. 61 cm mélységben szántással megbolygatott felnőtt női sír maradványait találtuk. Melléklet nem került elő.

12. sír. A sír foltja egyáltalán nem látszott, a csontváz 77 cm mélyen nyugodott (Ny 280°–K). A temetéskor a 20–25 év körüli nő kezeit a deréktájra hajtották, s lábait az egész testtel együtt enyhén jobbra döntötték (a holttest bal oldala alatt nyilván valami mülendő – textil? – anyag volt). Így a váz bal oldala 5–10 cm-el (a könyök 12 cm-el) volt magasabban a jobb felénél (19. kép). (A bal singsont, medencecsont és combcsont a feltárás közben egy vihar során kissé elmozdult eredeti helyzetéből.) *Melléletek:* a mellkason préselt ezüst *rubadíszek* voltak. Az igen töredékes állapotban felszedett 24 db veretből 21-nek lehetett megállapítani a típusát, melyek hatféle mintát követnek (A–F, ld. 18. kép). 1. A második nyakcsigolya mellett, annak bal oldalán élén álló, kettéhajlott veret. Erősen kopott felszínű, töredékes állapotú. Középe enyhén kiemelkedik, szélét gyöngysorminta keretezi (VII. t. 1. A). 2. A negyedik nyakcsigolya bal oldali részén fekvő nagyon kopott, töredékes veret. Kissé kiemelkedő középső részét gyöngysorminta veszi körül, szélén hasonló díszítés fut körbe. Mindkét típus előállításánál alkalmazott verető igen elhasznált állapotú volt (VII. t. 2. – B). 3. Az állkapocs és a 6. nyakcsigolya

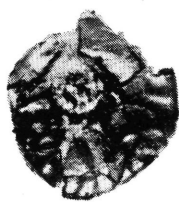
közt talált néhány töredék alapján az *E* típusal azonosítható. 4. A jobb lapockacsonton, az 5. sz. alatt előkerült, törött veret. Középe valószínűleg kiemelkedő volt, szélein lekerekített négyzethez hasonló mintasor fut körbe (VII. t. 3. – *C*). 5. Egyik felével a 4. sz. vereten fekvő *B* típusú dísz. Hátlapjáról textilmaradványt mentettünk meg (VII. t. 4.). 6. A jobb második borda középső táján találtuk. Jó minőségű ezüstműből, kissé kopott veretűvön készült. A kissé domború kiképzésű dísz kör alakú közepé kiemelkedik, ezt a sugár irányában elnyújtott csepp alakú kidudorodások övezik, a veret szélén pedig 18, egymás mellé zsúfolt és elfolyó alakú gyöngysorminta van. Enyhén kiugró peremétől kis bevágás választja el. Két szélén, egymással szemben elhelyezve, egy-egy, a felvarrásra szolgáló lyuk, melyet a hátlapról az előlap felé vertek át egy 1 mm átmérőjű kerek ponccal. A hátlapon textiltöredékek voltak. Átm: 2,1 x 2,2 cm; M : 0,35 cm (VII. t. 6. – *D*). 7. Ugyanezen borda mellkasi végén öntött bronz *csüngős korong* alsó tagja volt. Kiemelkedő belsejét kétoldalt aranyozott bemélyedés fogja körül. Egyik helyen eredetileg erősen kikophatott, ezt később mesterségesen kiszélesítették. A lyukban két szálból sodort felvarrócérna látszott (VII. t. 7.). 8. A szegycsont markolati részének jobb oldalán kissé töredékes állapotú *E* típusú veret. 9. A jobb harmadik borda mellkasi végén feküdt. Kitűnő minőségű, részletekben gazdag ötvösmunka. A közepén kiemelkedő, aranyozott köralakzatot 12, apró félgömbből formált sor fogja körül. A veretnek a peremig terjedő részét 8, igen szabályosan elhelyezett, egymástól kis bemélyedésekkel tagolt, zömök, tojásalakú formák töltik ki. Az egyik helyen az épen maradt perem meredeken hajlik vissza. A felvarrásra szolgáló négy lyukat – melyekben még benne volt a cérna – egymással szemben, szimmetrikusan verték be. Az átlukasztást igen gondosan, való-

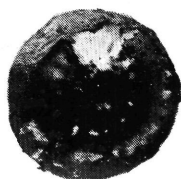
18. kép. A veretek típusai
Illustration 18 Types of mountings

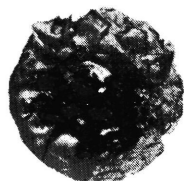
19. kép. 12. sír
Illustration 19 Grave 12

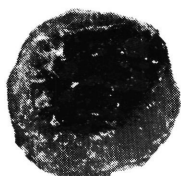
1

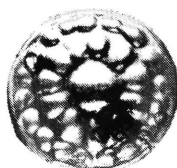
2

4

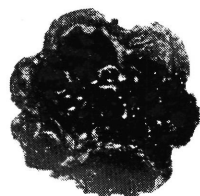
5

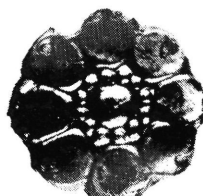
6

7

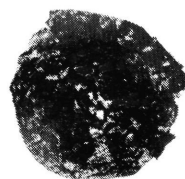
8

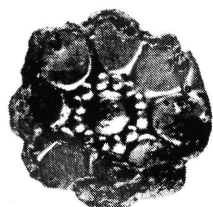
9

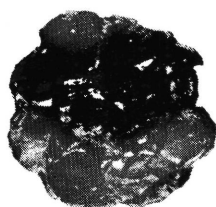
10

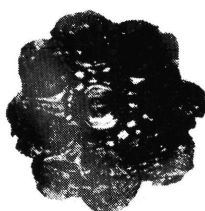
11

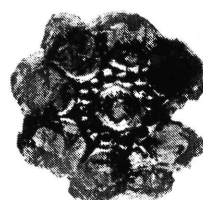
12

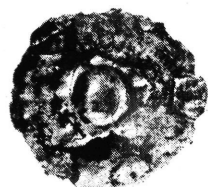
13

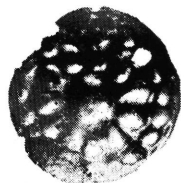
15

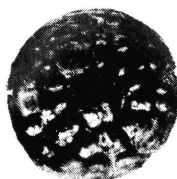
16

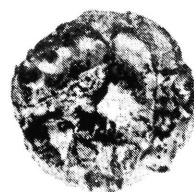
18

19

24

26

VII. tábla: 12. sír
Table VII Grave 12

színüleg még az ötvösműhelyben, kb. 0,8 mm átmérőjű kör alakú ponccal végezték. Az anyag minősége, megmunkálása alapján feltehető, hogy – a *D* típusúak kivételével – nem a többi veret műhelyében, vagy legalábbis nem azokkal azonos rendelésre készült. Hátlapján itt is találtunk szövetlenyomatokat. Átm : 2,5 cm; perem M : 0,2 cm (VII. t. 9. – *E*). A felvarráshoz használt cérna vörös színű volt, a selyemszövetből zöld festéknyomok mellett ismeretlen anyagok jelenlétét mutatták ki (Gulyás S. cikke).

10. A szegycsont alsó vége és a 9. sz. között felfordult helyzetben fekvő *D* típusú dísz. Előlapján a perem szélén textilmaradvány volt (VII. t. 10.). 11. Közvetlenül a 10. sz. alatt, szintén előlapjával lefelé fordult veret (VII. t. 11. – *B*). 12. A szegycsont alsó végén nyugvó dísz (VII. t. 12. – *E*). 13. A gerinccsigolyán, az előbbi mellett fekvő veret (VII. t. 13. – *E*). 14. A bal oldali 4. borda belső végénél meghatározhatatlan típusú ruhadísz töredékei. A bordavégen patinanyomokat láttunk. 15. A bal oldali 5. borda mellkasi végénél fekvő veret (VII. t. 15. – *E*). 16. Az előbbinél kissé beljebb talált dísz. Mindkettő környékén a bordán patinanyomok voltak (VII. t. 16. – *E*). 17. A bal 7. bordán talált meghatározhatatlan típusú veret apró maradványait mentettük meg. 18. A jobb alkarcsont és a medence felső íve közt élén álló, előlappal a lábak felé fordult ruhadísz (VII. t. 18. – *B*). 19. A jobb medencecsonton fekvő veret (VII. t. 19. – *D*). 20. A bal alkarcsont alsó végénél, annak belső oldalán talált veret, melynek típusa megegyezik az I. 15. sírban találtakkal (*F*). 21. A bal kézcsontok közelében, azok belső oldalánál felismerhetetlen töredékek voltak. 22. A jobb szemgödör belső ívénel zöldes színű elszíneződés látszott. Esetleg fém lemezkével borított szemfedő nyoma volt? 23. A gerinccsigolya *alatt* talált, töredékes volta miatt meghatározhatatlan típusú veret. 24. A bal oldali 6–7. borda között előkerült dísz (VII. t. 24. – *D*). 25. Szorosan a 2. nyakcsigolya mellett feküdt néhány kisebb töredék (*E*). 26. A 12. sz. alatt, közvetlenül a 11. sz. mellett talált dísz. Belsejéből textilmaradványokat mentettünk meg. (VII. t. 26. – *A*). – A 11. és 26. sz. veretek alól egy összefüggő vászonszövet darabját szedtük fel. 27. A sír felbontása után a 10, 11, 12, 26. sz. veretek környékéről kisebb textiltöredékeket gyűjtöttünk össze.

A ruha szerkezetének helyreállításakor szem előtt kell tartanunk a sírba fektetett halottnak erősen elfordult testhelyzetét. A rágcsálók kisebb jelentőségű bolygatásai (ld. a nyakcsigolyák tájéka), a bomlásnak induló testen (különösen a melltájékon) bekövetkező földmozgás mellett ez idézhette elő, hogy a jobb oldalára fordult testen a díszek is jórészt jobbra csúsztak (20. kép). Mint alább kiderül, a köntöst nyitva hagyták a halottnak,³⁵ s így az elmondottak adnak magyarázatot arra, hogy miért nem hasonlít első pillantásra a honfoglaláskori női viselet eddig megismert változataihoz.

Először azt kell tisztáznunk, hogy a hatféle típusú préselt ezüst díszek eredetileg hány ruhán voltak.

A megmentett textilmaradványok közt egy finom vászonkötésű, valamint több, sávolyos szerkezetű szövet néhány mm nagyságú töredékei voltak (ld. T. Knotik M. cikke). A szálak jellege és a kötésszerkezet alapján az utóbbiakat selyemnek határozták meg.

Néhány veret belsejében és közvetlenül alatta kisebb bőrmaradványokat vagy bőr okozta földelszíneződést találtunk (ld. Gulyás S. cikke). Ezek feltételezésem szerint a ruhadíszek formájának megfelelően bőrlemezkék voltak, s így a vékony veretek hátlapjaként azoknak erősebb tartást biztosítottak. Mivel a selyemfoszlányok közvetlenül a ruha díszei alól, vagy éppen bőrmaradványokkal együtt kerültek elő, megállapíthatjuk, hogy a vereteket selyemruhára varrva hordták.

Használatbeli elkülönítésüket megkönnyíti, hogy némelyik egymást fedte. E szerint eleve kétféle selyemruha jelenlétével kell számolnunk. A textiltechnikai elemzésből is az derül ki, hogy mind a felső (5, 10, 12. sz.), mind az alsó réteg (11, 26. sz.) selyemszövetre volt varrva.

A ruhadíszek helyzete alapján kizártnak tekinthetjük, hogy valamilyen gyűrődés folytán kerültek volna egymás alá. A párhuzamok azt mutatják, hogy a hasonló, combig érő rövid köntösökön általában 6–8–10 veret szokott lenni,³⁶ tehát a szabadkígyósiak száma is eleve két ruhára utalhat. Megerősíti ezt a kettéosztást az *A–B* és *D–E* típusúak eltérő technikai kivitele. Összhangban van ezzel, hogy feltételezésem szerint a tetszetősebb *D–E* típusú díszek a felsőruha, míg a szerényebb megmunkálású *A–B* (és *C, F*) típusúak az alsóruha ékességei voltak. Milyen elrendezésben viselték őket?

A felső köntös hosszát a 19. sz. jelzi. Ugyanolyan közepén nyitott szerkezetű, a két szegélyre öltött díszekkel kirakott volt, mint amelyet legutóbb Dienes István ásvott ki a közeli Orosházán.³⁷ A zavart első benyomásra az okozhatja, hogy a szabadkígyósi fiatal nő öltözékét kioldva hagyták. Így történhetett, hogy rövid köntösének bal oldala kinyílt (ld. 12, 13, 24. sz. iránya). A töredékes volta miatt meghatározhatatlan típusú 23. számúról nem tudni hogy előlappal felfelé vagy lefelé feküdt (Bakay Kornél szerint a köntös bal alsó sarkára volt varrva, s a kinyílt ruha vége a temetésnél a derék alá csúszott). Esetleg az is elképzelhető, hogy a felsőruha hátsó oldalán viselték, miként azt a Mezombor–bálványdombi sírnál láthatjuk.³⁸ – A mellkivágás alsó pontját a mellközépen, a szegycsont táján kell keresni. Véleményem sze-

20. kép. A ruhadíszek a jobb bordákon
Illustration 20 The ornaments on the right ribs

rint a 10. (és a 11.) sz. akkor fordult fel, amikor a köntös bal oldali hajtása rácsúszott. Így baloldalt viselte a 25, 3, 8, 12, 13, 24. sz. (6 db), és jobb oldalon a 6, 9, 10, 15, 16, 19. sz. vereteket (6 db).

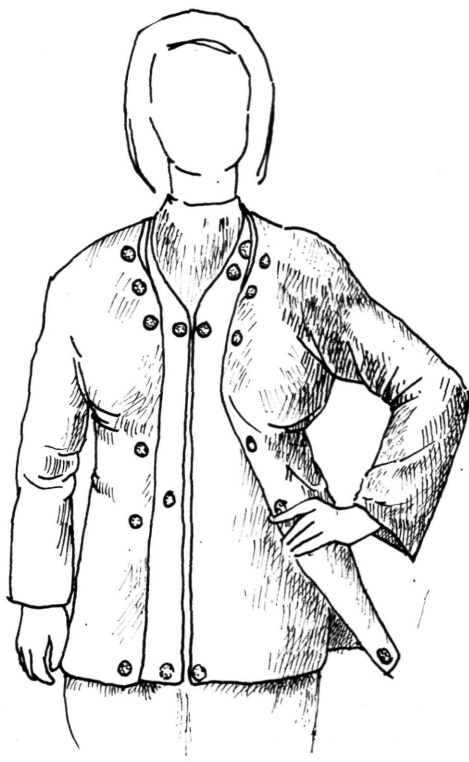
Ugyanilyen volt a szabása az alsóruhának is, csak kevesebb (4-4 db), egyszerűbb és többféle (A-B-C-F) díszet varrtak fel rá. Ennél a bal oldali szegélyen volt az 1, 2, 26, 20. sz., a jobb oldalon pedig a 4, 5, 11, 18. sz. veret.^{38a}

Minden bizonnyal a halott ingéből maradt meg az a finom lenvászon darab, melyet a csontok felszedése után a 11. és 26. sz. alól mentettünk meg.

A mellközépről előkerült csüngős korong alsó tagja (7. sz.) nem lehetett az ismert ruhákon (sem esztétikailag, sem szerkezetileg nem illik az ezüstveretes ruhákhoz; másrészt kissé magasabb rétegből látott napvilágot). A másodlagosan kialakított lyukban talált cérna jóval durvább a ruhadíszek felvarrószálaival, s kizárja azt is hogy nyakba akasztva viselte volna gazdája. Temetőnkől csüngős korong csak a szemfedőre varrva ismert. Feltehető, hogy ezt a kopott, kilyukadt díszet is a szemfedőre öltötték rá.

A fentieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a temetésnél e fiatal nőre egy egyszerű inget és két veretes selyemruhát adtak (21. kép).³⁹

A selyemmel kapcsolatos vizsgálódásaim másutt ismertetem.⁴⁰ Itt csak annyit jegyzek meg, hogy a megmentett maradványok a kötésminta alapján a bizánci eredetű,

21. kép. A ruhák helyreállított képe
Illustration 21 Reconstructed picture of clothes

„Samit”-nak nevezett szövettel azonosíthatók.⁴¹ Ugyancsak bizánci területre mutatnak a selyemfoszlányokkal együtt megmentett gyapotmaradványok is.⁴² (A pamutból minden valószínűség szerint a ruha bélését készítették). Nézetem szerint a Keletről származó szövetek a néhány évvel 950 után megindult görög térítőtevékenységgel egyidőben megindult kereskedelem révén kerültek a Pál ligeti táblába temetkező magyarokhoz.⁴³

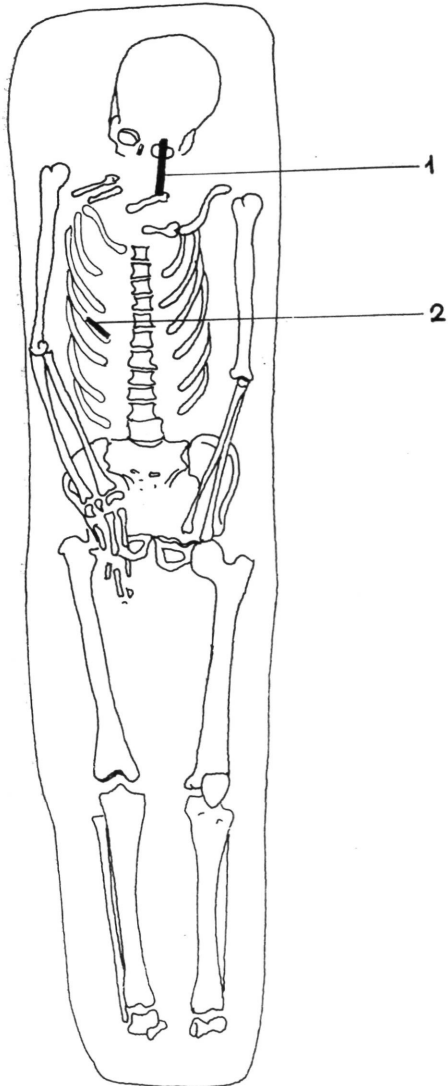
Az értékes ruhák, a szép ezüst veretek láttán néhány, adatok hiányában nem megválaszolható kérdés merülhet fel; miért nem volt a fiatal nőnek a köntösére és alsóruhájára varrt díszeken kívül semmi egyéb ékessége (hajkarika, gyöngysor, karperec, gyűrű stb.) sem, miként pl. az I. 15. sírba temetett kislánynak? Vajon részben a család anyagi helyzetében, vagy még inkább az akkori (pillanatnyi?) gazdasági (esetleg kereskedelmi) körülményekben rejlik az oka, hogy miért nem tudtak a drága ruhaanyagokra egyforma és azonos minőségű vereteket varrni?⁴⁴

A textilmaradványokkal együtt felvett földmintákból a botanikai elemzés polleneket és egy lomblevél apró töredékét mutatta ki (Gulyás S. cikke). A pollenek késő nyáron, ősszel virágzó növénycsaládokhoz sorolhatók, melyek közé tartoznak pl. a tarlóvirágok, gyümölcsfélék, rózsafélék, zsályák és a békalencse. Mivel a begyűjtött minták a váz melltájékaról és a jobb bordákról származnak, megállapítható, hogy a temetéskor a fiatal nő mellére halotti csokrot helyeztek.

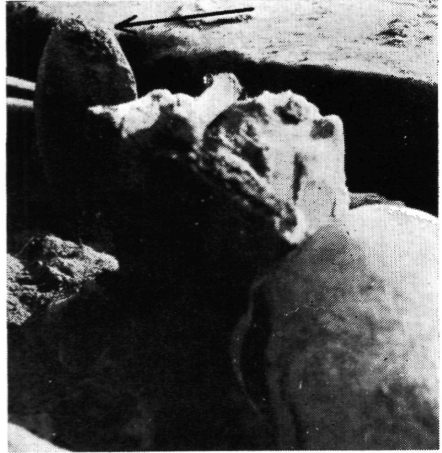
Ennek a szokásnak élő párhuzamait országunk több táján is megtalálni. Erdélyben a fiatal lányok, asszonyok mellére (Szőkefalva, Kolozsvár), vagy kezébe (Szamosfalva, Kolozsgyula) tesznek egy csokrot; míg másutt az eladó lányok sírjába menyasszonyi koszorút tesznek. A fiatal nőknek a temetéskor a matyóknál és Hajdúnánáson is kijárt a virágkoszorú.⁴⁵ A hódmezővásárhelyiek a halotti koszorúkat a sírba dobálták bele.⁴⁶ Szeged környékén úrnapi virágot helyeztek a halott mellé, a fiatalon elhunytaknak rozmaringot is adtak.⁴⁷ Adataink arra mutatnak, hogy a halottól való búcsú e szép formája elsősorban az eladósorban eltávozott lányoknak, menyasszonyoknak járt ki; ami megfelel a szabadkígyósi honfoglalás kori nő életkorának. Ezért szedhetek hát a temetőhely környékén talált sokféle virágból egy csokorra valót, s helyezték azt a behantolás előtt halottuk mellére.

Kis számban megfigyelhetünk a X. századi sírok közt olyan halottas szokást, melynél a kezeket a deréktájra behajtva találták.⁴⁸ A test mellett kinyújtott karokkal való temetés általános volt, a kezeknek a mellkason való keresztbefektetését a kereszténység hatásának szokás tulajdonítani.⁴⁹ Vajon a derékra nyugtatott kézfejek összefüggésben voltak a mellre helyezett halotti csokorral?⁵⁰ A megfigyelt virágfélék általában hosszú szárúak; s a mai temetéseknél látható gyakorlatra gondolva valószínűsíthető hogy a behajtott karral való temetési szokás tartalmát sikerül megközelítenünk.

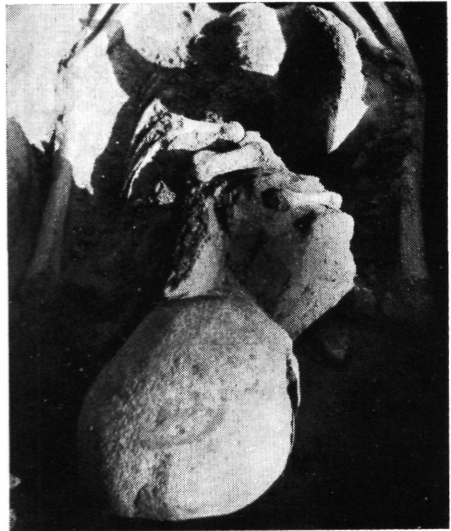
13. sír. 100 cm mélyen bontakozott ki a sírgödör alakja. Benne 110 cm mélységben 50 év körüli férfi csontváza feküdt, kezei a medencére hajtva. (ÉNy 310°-DK; 22. kép). *Mellékletek:* 1. A fejtetővel azonos szintben, hegyével a bal szemgödörnek irányítva, kissé arra felé lejtve egyenes egyélű *vaskést* találtunk. A kés hegye a szemgödör alsó ívétől 6,5 cm-el magasabban volt. H : 8,7 cm; Sz : 1,3 cm (VIII. t. 4.). 2. A jobb bordák fölött erősen elrozsdásodott, eredetileg levél alakú *nyilcsúcsot* találtunk (23. kép). Lefelé álló hegye a bal felkar felső vége irányába nézett. A jobb felkarcsontra fektetett elvi egyenesnél 11,5 cm-rel, a vége pedig 13 cm-rel magasabban állt. A nyilcsúcs iránya, bordáktól távoli helyzete (nem lehetett sebet ejtő, vagy

22. kép. 13. sír
Illustration 22 Grave 13

23. kép. A sírba lőtt nyílhegy
Illustration 23 Arrow-head shot into the grave

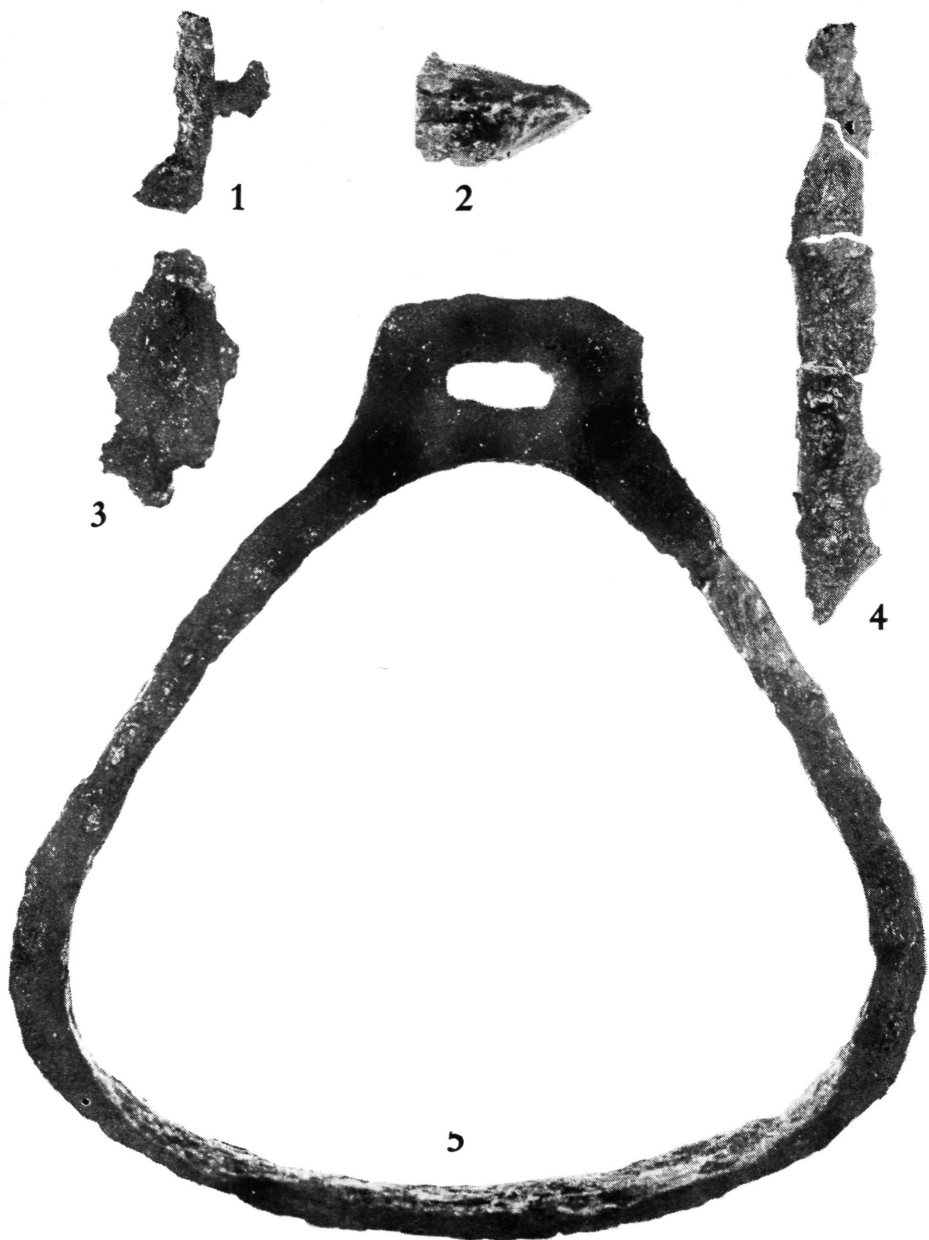
24. kép. A levágott lábcsontok és a nyílhegy
Illustration 24 Cut-off shin bones and arrow-head

halált okozó lövés) alapján arra kell következtetnünk, hogy ezt a nyilat a temetés után lőtték bele a sírba. H : 3,8 cm; Sz : 1,9 cm (VIII. t. 3.).

A sír teljes feltárása után kiderült, hogy a lábaknál a középsontokon kívül az ujjcsontok hiányoznak. A halott lábfejeit tehát nyilván levágták, s kétségtelenül azzal kell azonosítanunk a vaskés mellett, a koponya fölött talált emberi lábujjcsontokat (24. kép). Mindezen jelenségeket a visszajáró halottól való félelem megnyilvánulásainak tarthatjuk.

A sírbanyilazásra vonatkozó néprajzi adatokat Szendrey Ákos gyűjtötte össze,⁵¹ míg régészeti oldalról az első hírt e szokásról Móra Ferenc közölte.⁵² Igen lényeges, hogy ezt a lelőhelyünkkel szomszédos községben, Medgyesegyházán vezetett ásatásán jegyezte fel. A két sírbalövés közt annyi a különbség, hogy a szabadkigyósinál „elegendőnek” látták egy nyilvessző kiröpítését, addig a Móra Ferenc által feltárt sírnál a csontváz feje, dereka és lába felett is került elő egy-egy nyilhegy, hegyével lefelé állva. Itt tehát módszeresen végiglőtték a sír fő pontjait. Ugyanezt tapasztalták a Szentés-borbásföldi 7. sírnál, ahol a koponya és a jobb boka mellett, valamint a koponya alatt találtak nyilcsúcsot.⁵³ Hajdúböszörmény–Viden a jobb combcsont alatt, arra majdnem merőleges helyzetben, valamint a jobb oldali bordák közt figyeltek meg egy-egy függőlegesen álló nyilhegyet;⁵⁴ Tiszabercel–Újsoron pedig (36. sír) a jobb térd közelében, ugyancsak hegyével lefelé került elő nyilcsúc.⁵⁵ Talán hasonló szokás lehetett Nagykőrösön is.⁵⁶ Mindez esetleg a honfoglalók lélekhitéhez is nyújthat adalékot, hiszen a lövéseket nem mindig egyetlen, pl. a legebezhetőbb mell-tájéakra irányították. Talán felfogásuk szerint a lélek nem kizárólag a mellben, hanem a test többi táján is székel, s ott is meg kell semmisíteni.⁵⁷ – A szabadkigyósi nyilhegy a föld mozgása következtében elmozdult eredeti helyzetéből, mivel a nyilvessző feltételezett iránya a megtaláláskor már a sírgödörön belül esett. Bár emiatt nem állapítható meg, hogy a lövést milyen távolságról adták le, az irányából annyit láthatunk, hogy a nyilazó a sír végében, a halott bal lába táján állt. Természetesen csak néhány méter távolságról lehet szó, ilyen közléről pedig a nyilvessző nagy erővel fúródhatott a sír laza földjébe. Míg a többi esetnél – úgy látszik – a lövés lehatolt a sírfenekig, addig a mi esetünkben csak a holttest közeléig jutott el. A még porhanyós föld ellenállása miatt is ez csak akkor képzelhető el, ha a lövést a gödör teljes betemetése után adták le.

A halott lábának megcsonkítására több párhuzamot ismerünk a honfoglalás korából,⁵⁸ amint tudunk eseteket a kéz⁵⁹ és a fej⁶⁰ levágásáról is. E szokás az ország északi tájain valamivel gyakrabban fordul elő. Budapest vonalától délre 7 alkalommal figyelték meg, szemben a fennmaradt vidékek 13 esetével. A déli csoport kiterjedése a Tisza–Maros–Körösök közére korlátozódik, és sajátossága hogy a kézlevágás itt egyáltalán nem volt meg (É-on 5 ízben), míg a láblevágás errefelé gyakoribb volt (4:1 arányban az északi vidékekkel). A területi elterjedést a társadalmi hovatartozás tovább tagolja: egyedül a Nyírségben és az Orosházán talált sírok halottai sorolhatók a társadalom magasabb rétegeihez, és a többi temető a köznép hagyatékát mutatja. Ugyancsak a törökös jellegűnek tartott bezdédi (10. sír), karosi (7. sír) temetőkben és a zempléni sírnál egy másik, a visszatérést akadályozó eljárást figyelhetünk meg: a halott férfiak mellé fordított helyzetben, hegyével az arc felé helyezték el szablyáját.⁶¹ Mint tudjuk, a temetéskor történő megfordítás a törökös vezetőréteg egy csoportjára jellemző. Úgy látszik tehát, hogy a törökös és egyes magyar népcsoportok között a visszajáró halottól való félelem különböző eljárásokban nyilvánult meg. Egyiknél a halott legfontosabb tárgyait fordítva helyezték a sírba, a másikonál „biz-

VIII. tábla: 1: 9. sír; 2: 14b sír; 3-4: 13. sír; 5: 14a sír
Table VIII 1: grave 9; 2: grave 14b; 3-4: grave 13; 5: grave 14a

tosabb” eljáráshoz folyamodtak: levágtak egyes testrészeket.⁶² Éppen ezért lehetséges, hogy azon síroknál, ahol nem találni a László Gyula által megfigyelt jobb és bal oldal felcserélésének szokását, nem minden esetben nem-török népcsoportra, vagy a hitvilág tompulására kell gondolnunk. Nem kizárt, hogy az eredetileg a bal oldalon viselt szablyát vagy tegezt éppen azért nem tették a halott jobb oldalára, hogy az elhunyt *ne* találja majd meg.⁶³

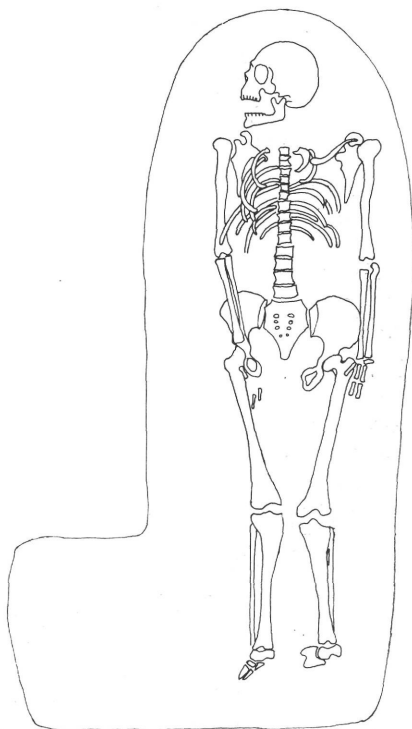
14 a sír. A 12. sír közvetlen közelében, átlag 65 cm mélységben 40–60 év körüli női csontok voltak. A sírgödör alakját nem lehetett megfigyelni. A csontok közül egy körte alakú *kengyel* került napfényre. Széles talpán borda fut végig. M : 13 cm; Sz : 12,6 cm; talp Sz : 3,5 cm; fül Sz : 4,2 cm; fül belső Sz : 1,5 cm (VIII. t. 5.).

14 b sír. 85 cm mélységben egy megközelítőleg ÉNy–DK-i tájolású sírgödör alsó negyede bontakozott ki. A teljesen feldúlt sírból felnőtt férfi csonttöredékei közül egy *kovakövet* mentettünk meg (VIII. t. 2.) – E két sír elpusztulása minden bizonnyal a Ny–K-i irányban haladó szántás következménye, melynek nyomait jól láthattuk a szelvény déli és keleti falában.

15. sír. 123 cm mélyen bontakozott ki a sírgödör körvonala. A lekerekített sarkú, téglalap alakú gödör déli oldalánál egy négyzetes kiszögellés volt (25. kép). A sírban 131 cm mélyen 40–45 év körüli férfi váza nyugodott.

Eredeti helyén fekvő, jobbra billent koponyájánál egyetlen nyakcsigolyát sem találtunk, s ezek a sír teljes feltárása után sem kerültek elő. Melléklet nem volt.

25. kép. 15. sír
Illustration 25 Grave 15

25–30 cm mélységben találtuk meg a szántással tönkretett 16., 17. sír egy-egy csonttöredékét.

A 4. sír feltárása közben, attól kb. 2 m-re É felé az első ásónyomban 1 db öntött rozsezüst *rozettás löszerszámveret* került elő, mely az ásítás befejezése után elkallódott.

A temetőhöz tartozó közösség valószínű átlagos lélekszámát a Nemeskéri–Acsády módszerrel becsülhetjük fel.⁶⁴

Eszerint $L = K + \frac{E \times Sz}{t}$ ahol $E =$ a várható átlagos élettartam (28 év⁶⁵),

$Sz =$ a temetőben talált személyek száma (19), $t =$ a temető hozzátételeges használati ideje (25 év, l. alább), $K = + 8\text{--}10\%$, akik a temető lezárásakor még életben voltak. A képlet alapján a közösség lélekszáma kb. 25-re becsülhető, azaz temetőnket egy nagycsaládi sírhelynek⁶⁶ tarthatjuk.

A mintegy 6 női sír mellett talált 12 férfi temetkezése alapján a nagycsaládon belül kb. 4–5 házaspárra következtethetünk. (A szántás még több sírt is tönkretehetett.) A nőtlen férfiak vagy még legénysorban, vagy túl idősen haltak meg. Meglepő a gyermeksírok szinte teljes hiánya. A korabeli magas gyermekhalandóság alapján feltételezhető, hogy a kisgyermeket – mint ez másutt is gyakran előfordul – nem temették a felnőttekkel azonos mélységbe. Ebben az esetben földi maradványaik a 11., 14/a, 14/b, 17., 18. sírokhoz hasonlóan a szántáskor mehettek tönkre. Az is felvethető, hogy helyüket az egymástól távolabb eső temetkezések (2–4. sír, 5–6. sír, 7–9. sír) között kereshetjük. (Ugyanekkor a temetőnketben szinte általános 1,5 m-es sírtávolságot tekintve arra is gondolhatunk, hogy az üresen maradt részek éppen a család még életben maradt, majd máshová temetkezett néhány tagjának fenntartott sírhelyek.)

A három sírsor nem mutat a nagycsaládon belül tagozódást. Az első sor két női halottjával (12., 16. sír) egy felnőtt egyént (17. sír) temettek együtt. A második sorban két nő (14/a, 2. sír), öt férfi (13., 8., 7., 9., 1. sír) és egy felnőtt (11. sír) nyugodott. Az utolsó sorban is ugyanilyen változatos a megoszlás: öt férfi (14/b, 15., 4., 3., 5. sír), egy női (6. sír) és egy gyermek (3/a sír) temetkezése mellett egy teljesen kirabolt, sejtetőleg felnőtt egyénnek ástak nyughelyet. Elképzelhető, hogy a sorok bizonyos belső időrendet is jelentenek, mivel a temető lezárását követő években kifosztott 4. és 10. sír az utolsó sírsorban helyezkedik el.

A honfoglalás kori temetőnketben a magas nyílcsúcsszamos, szablyás férfiak sírját általában vagy középen, vagy a sor szélén találjuk. A bolygatások miatt csak feltételezhetjük, hogy az 1. sírba temetett férfi korosabb volta miatt talán már csak elmúlt tisztsége jeleként viselte holtában a szablyáját, mivel a temető tiszteletbeli, középső helyére nem ő, hanem a 4. sír meglett férfija került. Az ijcsontok jelenlétén túl az utóbbi magasabb rangja mellett tanúskodik a sírablás ténye is. A temetőben három sírt fosztottak ki, s ezek mindegyike a középső részen feküdt. Az egykorú sírablók tehát ott kerestek, ahol a kiemelt rangúak helyét sejtették; ahonnan a legértékesebb zsákmányt várhatták. (A 4. sírgödör méreteit tekintve nemigen csatlakozhattak.) Ezért feltételezem, hogy a nagycsalád feje a 4. sírba temetett középkorú férfi volt. Előkelőbb balján feküdt az idős szablyás harcos, aki mellé ásták meg felesége sírját (2. sír). A családfő jobbára az alacsonyabb rangú (l. veretes öv hiánya, balta jelenléte!) fiatal katonák, vadászok (7., 8. sír) kerültek. (A családon belüli munkamegosztás érdekes adata lenne, ha vércsoportvizsgálatokkal stb. bizonyítható lenne az az embertani hipotézis – Lotterhof Edit közlése – hogy a 7., 8. sírba testvérpárt fektet-

tek, kiknek koponyája messzemenő azonosságot mutat. Az egymás mellé temetés, az egyformán harci vagy vadász jellegű mellékletek, az egyező temetkezési szokás is e mellett szól. – A temető széleire temették a nőket: a balszárnynon feküdt a szablyás férfi felesége, a 6. sírba fektetett idős nő (férje talán a hasonló korú 5. sír halottja volt). A jobbszárnyról csak az életkor alapján gondolhatjuk, hogy a 14/a sírba temetett nő mellett a 13. sírban az életpárja feküdt. A jelek szerint nem volt férje a 12. sírban nyugvó fiatal nőnek, aki évei szerint akár az előbbiek lánya is lehetett. A 16. sír női halottjáról semmi adatunk sincsen.

A rablások és bolygatások miatt hiányos temetőképről is kiderül, hogy az itt megfigyelhető rendszer nem egyezik a László Gyula által felismert, szigorúan kötött nagycsaládi temetkezési formával. Ezt azonban nem is várnánk, hiszen tisztázódott, hogy e rend csak a törökös vezetőréteg egyik csoportjára vonatkozik.⁶⁷ Nem illik bele azonban a Mesterházy Károly feltételezte matrilineáris nagycsaládi rendszerbe sem.⁶⁸ Az ezüstveretes selyemruhájával (12. sír) vagy lószerszámmal (14/a sír) eltemetett nők sírhelyei éppenséggel sorkezdő temetkezések, de e tényen túl egyéb nem mutat arra, hogy a család életében magasabb tisztelet járt volna nekik. A lovastemetkezés rangjelző szerepére gondolva: amikor e családban mások sírjánál vágtak le lovat, minden bizonnyal tőlük sem tagadták volna meg ezt az áldozatot, ha ez feltételezett rangjuk szerint megillette volna őket. Megállapíthatjuk tehát, hogy a finnugor köznéppel kapcsolatba hozott ún. matrilineáris nagycsaládi rendszer köznépi jellegű és ugor eredetűnek tűnő temetőnkben nem lelhető fel.

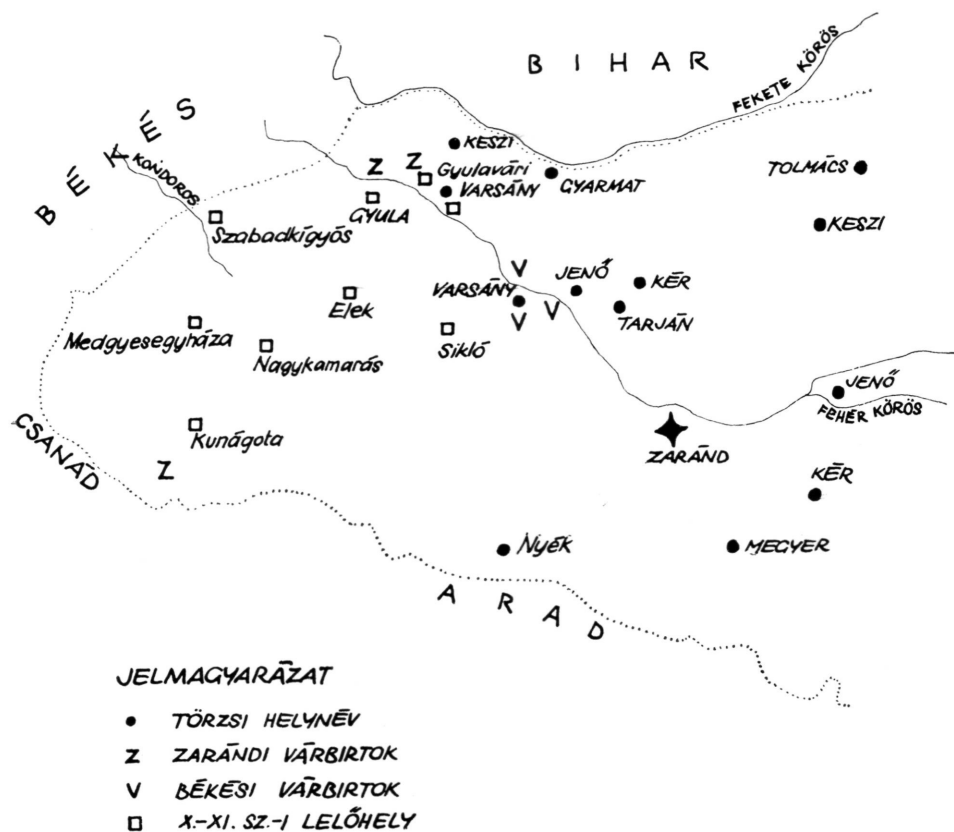
A temető időrendi helyzetének meghatározásához bizonyos támpontot nyújtó külföldi érem híján csak relatív következtetéseket tehetünk. Kiindulásul a 12. sír bizánci selyemruhája kapcsán feltételezett bizánci kereskedelmi kapcsolatokra utalok, melyek a X. század közepét követő években indulhattak meg.⁶⁹ Az 1. sír öntött ezüst karperece mindössze 1,8 g-mal tér el (34,9 g) a Szeged-öthalmi 5. sír teljesen azonos típusú leletétől. (Az utóbbi helyen feltárt sírok a 950–970-es évekre keltezhetők.⁷⁰) A halottas szokások közül a koporsó jelenléte lehet keltező értékű, mivel a kutatás jelenlegi állása szerint ennek használata a X. század közepe táján, utolsó harmadában jelent meg a magyarság körében.⁷¹ Ebben az időben terjedt el széles körben a pödrött végű hajkarika (7. sír) is.⁷² A temető használatának felső időrendi határát az „s”-végű hajkarika és a vállas kengyel hiánya jelöli ki, valamint az a tény, hogy kétélű kard helyett még szablyát használtak. A Kárpát-medencében 970 táján terjedtek el azok a sodort bronz nyakperek, melyeknek egyszerűbb, öntött utánpótlásait láttak itt napvilágot (2., 3. sír).⁷³ Nem találni temetőnkben az edényadás szokását (3/a sír?), mely a X. század utolsó harmadában vált gyakorivá.⁷⁴ A fentiek alapján úgy vélem, a Szabadkígyós – Pál ligeti táblában feltárt temetőt a X. század második harmadában, az 50-es évek körül használták.

Szabadkígyós mai területe egykor Zaránd megyéhez tartozott.⁷⁵ A középkorban Kígyóst Zarándhoz számították, és csak 1512 végén csatolták Békés megyéhez.⁷⁶ Anonymus szerint az első zarándi ispán Velek vezér volt (52. §), kinek személyét a Névtelen a XII. századból ismerhette, de feljegyzésében mégis ősi hagyományra támaszkodott.⁷⁷ A vidék törzsökös nemzetségének a Becse–Gergely nem tekinthető, de ugyanakkor Aba, Csák, Gut-Keled stb. leszármazottak is birtokoltak e tájon.⁷⁸ Az oklevelek tanúsága szerint Zaránd megye a bihari dukátushoz tartozott.⁷⁹ Utóbbi azért kelti fel figyelmünket, mert a X. századi Biharország területén a magyarságtól idegen népelemek jelenlétét feltételezik.⁸⁰

A szabadkígyósi temetők előkerült anyagából egyedül a szablya hüvelyvégén (II. 1. sír) látható indadisz és különösen a poncolt háttér mutat rokonságot a kabarokkal

és a tarsolylemezek körével kapcsolatba hozott dukátusi terület emlékeivel. Ugyanakkor a gyenge kézvezetésű kivitel inkább utánzatra vall, mintsem a nyírségi műhelyek gyakorlott mestereire. A kengyel felfüggesztésére használt csonttárgy (uott) párhuzamai részben Szabolcsból (Bezéd, Bashalom), de a nyugati határszélről (Szakony) és Szeged környékéről (Kiszombor) is ismertek.⁸¹ Ezért az I. 15. sírból megmentett tütartóra, a szomszédos Medgyesegyházán talált csont díszre,⁸² a szintén e tájegységről közölt zablapecekre⁸³ gondolva könnyen elképzelhető, hogy a kengyel rögzítésénél alkalmazott tárgyunkat valahol a környéken dolgozó csonmegmunkáló mester munkájának tarthatjuk. A szórványként előkerült rozettás lószerszámveret önmagában nem alkalmas értékelésre. Annyi észrevételt tehetünk, hogy hasonló lószerszámdíszről tudunk Békés (Mezőmgyer,⁸⁴ 12 km) és Zaránd (Sikló,⁸⁵ 26 km) megye közeli vidékeiről, de kissé távolabb a nem dukátusi Csanád (Mako⁸⁶) területéről is.

Erősebb szálak fűzik temetőinket a Tisza–Maros–Körösök közének régészeti emlékeihez. Az I. 15. sír préselt ezüst rozettáival teljesen azonos darabokról tudunk a közeli (20 km) Gyula-téglagyári temető 13. sírjából, és rokon példányok sora említendő a II. 12. sírhoz Siklóról, Orosházáról, Mezőtúrról, Szentestől, Oroszlámosról⁸⁷ (Banatsko Arandjelovo, Jugoszlávia), lévén különösen a délvidéken kedvelt ruhadí-

26. kép. Zaránd megye alföldi része a X. században (Györffy György nyomán)

Illustration 26 Lowland part of county Zaránd in the 10th century (after György Györffy)

szek.⁸⁸ Ugyancsak a gyulai köznépi temetőben találni a II. 1. sír kisszíjvégének min-
tázatával, technikai kivitelével majdnem egyező darabot. Fent említettem a II. 1. sír
ezüst karperecének hasonlatosságát a Szeged-öthalmival. Általában, Zaránd megye
eddig feltárt X. századi emlékei (26. kép) kevésbé mutatnak egyezést a dukátusi
anyaggal. A gyulavarsányi (Vársánd, Románia) sírok jellegzetesen köznépi temetőt
idéznek, az ország bármely részére illő hagyatékkal.⁸⁹ A Bánkúton megmentett mellék-
letek szintén nem köthetők a tájegységhez.⁹⁰ A kunágotai temető⁹¹ kapcsán eddig nem
merült fel az idegenektől való eredeztetés lehetősége, függetlenül attól, hogy az 1. sír-
ból előkerült kard bizánci típusú. A szabadkígyósi halottas szokások közül a csónak
alakú sírgödör (l. Pálóczi–Horváth A. cikke) és a szemfedő használatának ugor kap-
csolataira hivatkozhatom. Láttuk, hogy a sírbanyilazás, a halott lábának levágása
DK-Magyarországon gyakoribb. A két szabadkígyósi temető embertani képe is e
földrajzi egység lakosságával mutat egyezést. A taxonómiai elemzés azonos elemeket
mutatott ki Kübekházáról, Hódmezővásárhely–nagyszigetéről, Orosháza–Görbics ta-
nyáról és Szarvas–Öszlőről (l. Lotterhof E. cikke). Az elmondottak alapján megál-
lapíthatjuk, hogy az e temetőket használó népesség a X. századi Alföld magyar la-
kosságával volt azonos. Így a megyének a bihari dukátussal való szoros kapcsolata
csak fennhatóságot, és esetleg kereskedelmi kapcsolatokat jelenthetett.

Zaránd megye területe I. István halála idején túlnyomórészt a királyi birtokhoz
tartozott,⁹² a megye Ny-i végében a mai Gyula és Kunágota környéke zarándi vár-
birtok volt.⁹³ Ezek a legyőzött nemzetségek kisajátított birtoktestei.⁹⁴ A II. temető
használatának felső határát az államalapítás korában jelöltem meg. Az ide temet-
kező család főleg férfiakból állt, akik katonáskodó (szablya és balta az 1. és 7. sír-
ban, 4 nyílhegy a 8. sírban) szabad emberek (lovas, lószerszámos temetkezés, veretes
öv az 1., 4., 10., 14/a síroknál) voltak. Feltételezhetjük, hogy e nagycsalád a X. szá-
zad közepén a megyében törzsökös Becse–Gergely nemzetségnek szolgált, s férfiai
neki katonáskodtak.^{94a}

A temetőnek az államalapítás korában való elhagyása – mint erre már másutt is
történt kísérlet –^{95b} történeti okokkal magyarázható. A sorok középső, tiszteletbeli
helyeire ástott sírokat néhány évvel behatolásuk után kirabolták. E tájról Géza és
István korából várjobbágyok, katonai elemek jelenlétéről tudunk (Varsány, Sikló Za-
rándban, Megyer Békésben).⁹⁵ Talán nem hibás felvetnem, hogy a II. temető központi
sírijainak kifosztása az államszervezés idején Zaránd megye közeli vidékeire betele-
pített idegen nemzetségeknek tulajdonítható.

Az I. temető nagy arányú feldúlása miatt nem tudhatjuk, milyen viszonyban állt
egymással a két temető népessége. Az I. 15. és II. 12. sír ezüst veretének egyezése
mellett mintha inkább a kis eltérések lennének a számottevők. A temetkezési hely
kiválasztásában szerepet játszhatott, hogy az I. temető népessége már eredetileg na-
gyobb volt az utóbbinál. Részben ez magyarázza az időrendi helyzetükben mutatkozó
különbséget (I.: 950–990; II.: 950–970). Az embertani elemzés – adatok szűkében
bizonytalanul – kissé eltérő összetevőket mutatott ki. Az egymás közelében feltárt,
nagyjából azonos korú temetőkkel kapcsolatban Dienes István vetette fel, hogy ezek
aul rendszerben élő, különböző származású, s nem mindig vérségi alapon szervező-
dött közösségek nyugvóhelyei.⁹⁶ Ilyen, aul viszonyok közt élő magyar közösségek te-
lepedtek le a X. század derekán a mai Szabadkígyós területén.⁹⁷

JEGYZETEK

1. A továbbiakban így hivatkozom az ugyanebben a kötetben megjelent, a szabadkígyósi ásatásokkal foglalkozó tanulmányokra.
2. Az alábbiakban a Tangazdaság homokbányájában megmentett temetőre az I., a Pál ligeti táblában vezetett ásatásra a II. jelzéssel utalok.
3. E tárgytypus feldolgozását *Dienes István* készíti elő, l. A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanúsága. Arch. Ért. 1966. 232. 134. j. (továbbiakban: *Dienes* 1966.)
4. A tárgyakról készült rajzokat és fényképeket Árpás Károly és Hernádi Oszkár, a sírrajzokat Koppány Tiborné és Kratochwill Mátyás készítette. Fogadják érte köszönetem.
5. Itt mondok újból köszönetet Juhász Irénnek az ásatás folyamán nyújtott segítségéért, és baráti szívességgéért, hogy az anyagot közlésre átengedte.
6. A sírblás korának meghatározására e módszert *László Gyula* alkalmazta először, l. *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*. Arch. Hung. XXXIV. 1955. 38.
7. Összevetésül a zempléni sír méretei kínálkoznak (természetesen rangja nem közelíthette meg az övét), l. V. *Budinsky-Krička*: Staromadarsky načelnický hrob zo Zemplína. Arch. Rozg. 1965. 3. 317. 94. kép.
8. E kérdést káli ásatása kapcsán Szabó János Győző dolgozza fel.
9. A balták, szekercék, fokosok elnevezésére összefoglaló értelemben használom a „balta” szót.
10. Elemzésüket Kovács László készíti elő.
11. Pl. *Б. А. Колчин*: Черная металлургия и металлообработка в дребней Руси, (Домонгольский период МИА. 32, 1953. 147. 116, 1, 4; *С. А. Плетьева*: От кочевий к городам, МИА. 142. 1967, 139;
12. Köszönetet mondok Zlata Čilinská-nak és Bakay Kornélnak, hogy a tárgy fényképét és feljegyzéseiket rendelkezésemre bocsátották.
13. *Dókus Gy.*: Árpád-kori sírleletek Zemplén vármegyében. Arch. Ért. 1900. 52–61.
13a Pl. *Papp L.*: A bolói avar kori temető. JPMK. 1962. V. t. 15; *A. Točík*: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Arch. Slovaca, Catalogi I., 1968. LXXIV. t. 43. Kéziratomból lezárása után szereztem tudomást a Csorna-hosszúdombi és a Verbász-tégláéteői (Vrbas, Jugoszlávia) közöletlen avar temetőkben talált, hasonló fokosokról. Az ásatók (Tomka Péter és Nagy Sándor) e temetőket a IX. századra kelteztek, s így közvetve megerősítik az avar eredeztetés lehetőségét. Adatukért köszönetet mondok.
14. Pl. Gáboros 3. sír (*Fettich N.*: A honfoglaló magyarság fémművessége. Arch. Hung. XXI. 1937. 103.)
15. Békés-Földvári dülő (Békési Hírlap 1935. július 14.). Deszk-D 76. sír (Szegei múzeum 53. 14. 135–145.) Halimba 142. sír (Arch. Hung. XXXIX. 148.), Kecel 2. sír (Fettich id. mű 105.), Szentés-Szentlászló 2., 7., 100. sír (Folia Arch. III–IV. 233., 234., 244.), Szob-Kiserdő 21. sír (Bakay Kornél szíves szóbeli közlése), Szob-Vendelin (Folia Arch. VII. 133.) stb.
16. Pl. Békés, Kecel (l. fent), Székesfehérvár-Rádiótelep „A” sír (*K. Bakay*: Gräberfelder aus den 10–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz. Alba Regia VI–VII. 1966. 56. (továbbiakban: *Bakay* 1966.), stb.
17. Vö. *K. Bakay*: Archaeologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung. Acta Arch. Hung. 1967. 151–164. (továbbiakban: *Bakay* 1967.).
18. Pl. Békés, Kisdobra, Halimba (l. fent), Bihar (Arch. Ért. 1903. 405–412.), Gyulavári (Rég. Tan. II. 1962. 39.), Gyula (leltározatlan anyag a gyulai múzeumban), Komáromszentpéter 60. sír (Studijné zvesti AU SAV. 1964. 207.), Szabolcs-Vontatópart (Dolg. 1933–1934. 216–217.).
19. Pl. Szentés-szentlászló (l. fent), Nagyhalász-Zomborhegy (Arch. Ért. 1914. 178.), Üllő (Adattár I. Ü. I.), a kenézlői baltás sírokban pedig nem volt lovasmetekkezés (Arch. Ért. 1914., 332., 334.)!
20. *Bakay* 1967.
21. Budapest-Óbuda 1. sír (Bud. Rég. XIII. 1943. 248.), Bihar, Gáboros, Kecel, Szabolcs, Szentés (l. fent), Hajdúböszörmény-Vid (*H. Fekete P.*: Vid középkori falu története, régészeti leletei. Hajdúböszörmény, 1959. 14–26.).
22. Kisdobra, Székesfehérvár (l. fent), Tiszabercel-Ráctemető 10. sír (Csallány D. szíves szóbeli közlése).

23. *K. Jazdzewski*: Cmentarzysko wczesnosredniowieczne w Lutomiersku pod Lodzia w swietle badan z r. 1949. *Materialy Wczesnosredniowieczne I.* 1949. 127–129.
24. *Pl. J. Gassowski*: Wczesnosredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Złotej pod Sandomierzem. *Wiadomosci Arch.* XIX. 1953. 88.
25. A Gallus-krónika adatára Bakay Kornél figyelmeztetett, vö. *Chronica et gesta ducum sive principum polonorum. Monumenta Poloniae Historica, II.* 1952. *A. A. Arzichowski*: *Geschichte der Kultur der alten Rus.* I. Berlin, 1959. 408.
26. *Vajay Sz.*: Géza nagyfejedelem és családja. Székesfehérvár *Évszázadai, I.* 1967. 73–83. és Kralovánszky A. megjegyzése, 1. uo. 74., 42. j.
27. *Bakay* 1966. 78.
28. *Csallány G.*: Újabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről. *Folia Arch.* III–IV. 1941. 183. 2. kép.
29. E szokásról l. *László Gy.*: A koroncói lelet. A honfoglaló magyarok nyerge. *Arch. Hung.* XXIV. 1943. 59.
30. *Dienes I.*: Honfoglalóink halottas szokásainak egyik ugor-kori eleméről. *Arch. Ért.* 1963. 108–111.
31. Uo.
32. *Nyáry J.*: A pilini Leshegyen talát csontvázakról. *Arch. Közl.* IX. 1873. 17–18. – Ezt az adatot Fodor Istvánnak köszönöm.
33. *Fekete* 1959.
- 33a A népi festési módokról *Györffy István* értekezett: A hazai festőnövények és a velük való népi festési módok. *Herba*, 1921. január–december (T. Knotik M. adata).
34. *Lükő G.*: Az ugor totemisztikus exogámia a magyar folklórban. *Ethn.* LXXVI. 1965. 32–85.
35. Ezt a lehetőséget – mint a sír egyik feltárója – Bakay Kornél vetette fel.
36. Bocsár (J. Girič szíves szóbeli közlése), Gyula-téglagyár 13. sír (Gyulai múzeum, 66., 32. 55/a), Szentes–Nagyhegy (Szentesi múzeum, 57. 25. 1–4.), stb.
37. *Dienes I.*: A honfoglaló magyarok. Orosháza története, Szerk.: *Nagy Gy.* Orosháza, 1965. I. 146–149. (továbbiakban: *Dienes* 1965.) – El kell tükintennünk attól a lehetőségtől, hogy a ruha szabása a Belső-Ázsiában gyakori, oldalra hajtott lett volna: a keleti ábrázolásokon ezeket sohasem díszítik veretek (viseléskor ledörzsölnének).
38. *Megay G.*: A Mezőzombor–bálványdombi honfoglalás kori magyar temető. Herman Ottó Múzeum *Évkönyve*, III. 1963.
- 38a A 17. sz. dísz ismeretlen típusa és aszimmetrikus helyzetben való előkerülése miatt nem tudtam beilleszteni a rekonstrukcióba.
39. A jó módú vogulok és osztyákok Surgut környékén két rend ruhát adnak a halottra, a kondai osztyákok pedig annál több inget húznak rá, minél gazdagabb volt, l. *K. Kovács L.*: A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár, 1944. 81.; *Munkácsi B.*: Adalékok a magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz. *Ethn.* XI. 1900. 99. – A közelmúltban a magyarok halottas szokásaikban mindig törekedtek selyemruhát vagy selyemkendőt beszerezni, sőt, néha újat is vettek e célra, l. *K. Kovács* id. mű; *Kiss L.*: Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások. *Ethn.* 1923. 82–83.; *Cserzy M.*: Temetkezési népszokások Szeged vidékén. *Népr. Ért.* 1911. 253, 256, stb. – Lektorai véleményében Bakay Kornél kifejti, hogy valószínűbbnek tart egy olyan rekonstrukciót, melynél egyetlen, kaftánszerű selyemkötösön lettek volna az ezüst díszek, 12–12 db a két oldalon. Ebben az esetben a 21. sz. a jobbszárnyhoz tartozna, a baloldali 10, 11, 12. sz. helyét a bal kulcsont és a szegycsont között kell keresni, míg a 23. és 25. sz. hátul lehetett. – A kettős selyemruha feltételezésére a mellközépen talált veretek többszörös felbillenése, egymást fedése miatt jutottam, és mert T. Knotik Márta szerint ez a selyemanyag valószínűleg merev esésű, tehát nehezen gyűrődő, hajló szövet volt.
40. *Cs. Bálint*: Données archéologiques sur les tissus des Hongrois du Xe siècle. *Acta Ant. et Arch.* XIII. 1970. (sajtó alatt).
41. Itt is köszönetem fejezem ki Gabriel Vial-nak, a Lyon-i Centre International des Études des Textils Anciens munkatársának az elvégzett vizsgálatokért.
42. A gyapot kora-középkori elterjedésére vonatkozó adatokat Korpás Emil kandidátusnak köszönöm.

43. L. 40. j.
44. Dienes István is megfigyelte, hogy előfordulhat egyazon ruhán többféle veret (*Dienes*, 1965. 146.). Lehetséges, hogy csak számunkra tűnik a „szegénység” jelének a több fajta, különböző minőségű dísz viselése. Pl. a Szeged-bojárhalmi gazdag női sírleletben számos ruhadísz gyenge kivitelű öntvény, a letörött rögzítőfülek pótlása nem mindig a veret minőségének megfelelően történt, néha csak átlukasztották s úgy varrták fel. A sírlelet alapján még sincs kétségünk, hogy egy magas rangú nőt temettek el a Bojárhalmon. Feltehető, hogy számunkra a rangot, a szépséget a helyenként gyengébb technikai kivitelűtől függetlenül a felvarrott díszek száma, jelenléte képviselte.
45. *K. Kovács* i. m. 72, 77, 128, 161, 162.
46. *Kiss* i. m. 90.
47. *Bálint S.*: A halálhoz és temetéshez fűződő szegedi néphagyományok. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve, I. 1944–1945. 61.
48. Hasonlót figyeltem meg az eperjesi (Csongrád m.) 4. sír feltárásakor.
49. *Csallány G.*: Avar kori és IX–XIII. századi magyar leletek a szentesi múzeumban. *Dolg.* 1933–1934. 235.; *Bakay* 1967. 145–147.; *Kiss A.*: A magyar államalapítás telepítéseinek tükröződése dunántúli köznépi temetőkben. *Arch. Ért.* 1968. 245.
50. Ezt a gondolatot Novák Ákossal folytatott baráti beszélgetésnek köszönhetem.
51. *Szendrey Á.*: Az ősmagyar temetkezés. *Ethn.* 1928. 16. – Úgy gondolta, hogy e gyakorlatl a gonosz szellemeket akarták távoltartani. Adataink ezzel szemben azt bizonyítják, hogy a nyílhegyek a halottra irányulnak. Szendrey Ákos egyébként is tévedett, amikor a sírokban „összevissza” fekvő nyílhegyeket ilyen lövöldözések emlékének tartotta. Tudjuk, hogy ezeket a nyílveszőket a tegezzel együtt, vagy azon kívül a halott mellé *belyezték*.
52. *Móra F.*: Néprajzi vonatkozások Szeged vidéki népvándorlás kori és korai magyar leletekben. *Ethn.* 1932. 62.
53. *Szabó J. Gy.*: Honfoglalás kori sírok Eger–Répástetőn. Egeri Múzeum Évkönyve. II. 1964. 127.
54. *Fekete* i. m.
55. *Kiss L.*: Honfoglalás kori sírok Tiszabercelen. *Dolg.* 1937. 244. – Feltűnő, hogy a nyílhegyeket legtöbbször a váz jobb oldalán találják. Vajon ebben is a fordított világkép gondolatkörét kell keresnünk, vagy valamilyen szokás írta elő a sírbalövés körülményeit?
56. *Dienes I.*: Honfoglaló magyarok sírjai Nagykőrösön. *Arch. Ért.* 1960. 180.
57. Az obi–ugorok hite szerint az áldozati állat megelevenítéséhez, ill. az emberek védelméhez a szív, máj, tüdő, vese darabjaira van szükség, l. *Munkácsi B.*: Szív és máj. *Ethn.* VII. 1897.
58. – G. Sandsejev feljegyzése szerint a burjátok úgy gondolják, hogy az embernek több lelke és három föléle van, l. *László Gy.*: Ősvallásunk nyomai egy szamoháti kocsistörténetben. *Kolozsvár*, 1945. 18.
59. Bal láb: Hencida 5. sír (Fettich i. m. 95.), Kenézlő 14. sír (*Arch. Ért.* 1914. 319.); jobb láb: Kiszombor–B. 184. sír (Szegedi múzeum 53. 5. 418. – Megjegyzendő, hogy Móra F. kézírásából nem dönthető el bizonyosan, hogy a csontok *levágva* vagy *lerágva* voltak.); mindkét lábfej: Hódmezővásárhely–nagysziget „n” sír (Adattár 207. H. III.).
60. Bal kéz: Bezdéd 15. sír (*Arch. Ért.* 1896. 406.), Kenézlő 16. sír (l. fent), Nemeskosút 7. sír (Sl. *Arch.* 1955. 264.); jobb kéz: Piliny–Sirmányhegy 42. sír (*Arch. Ért.* 1902. 228.), Pomáz–Kartal, Paskum 10. sír (Adattár 297. P. IV.).
61. Eger–Szépasszonyvölgy (*Arch. Ért.* 1899. 356.), Kenézlő 16. sír, Nemeskosút 12. sír, Piliny–Sirmányhegy 3, 17, 18. sír (l. fent), Hódmezővásárhely–Szakálhát 39. sír (*Dolg.* 1936. 209.), Rétközberencs–Paramdomb (*Arch. Ért.* 1958. 207.), Vajdahunyd 16. sír (*Dolg.* 1913. 173.), Orosháza–Nagy A. tanya 3. sír (*Dienes* 1965. 150.).
62. Bezdéd l. fent, Karos: Adattár 5. K. I. Zemplén: *Budinsky–Krička* i. m.
63. A megfordításra l. *László* 1943. 57–60. – Újabb, besenyő adat a szablya megfordítására: [*E. H. Чертапова – А. А. Щепинский*]: Погребения поздних кочевников в степном Крыму. *Арх. Иссл. Сев. Крыма. Киев*, 1968. 189. 7.]
64. A visszatérő halottól való félelemmel legutóbb *Szabó J. Gy.* foglalkozott: Honfoglalás kori sírok Eger–Répástetőn. Egeri Múzeum Évkönyve. 1964. 119–129. E félelemnek még számos olyan megnyilvánulása lehetett, melyről régészetileg nem szerezhetünk tudomást, l. *U. Harva*: Die reli-

giösen Vorstellungen der altaischen Völker. FFC. 48. 1938. 279–292. – Itt adom közre két, mai temetkezési szokással kapcsolatos megfigyelésem. 1962 őszén Dienes István ásatásán voltam a Bihar megyei Magyarhomorogon. A falu 20 év körüli KISZ-titkárnőjével beszélgettem, aki megkérdezte, hogy nem félünk-e a feltárt síroktól. Válaszomra elmondotta, hogy nagyapja halálakor kivágott egy darabot a szemfedőből, s a párnájába varrta, hogy éjszaka ne álmódjon a halottal. – 1969 szeptemberében a Csongrád megyei Eperjesen vezetett ásatáson hallottam, hogy néhány hónappal korábban egy 14 éves kislány váratlanul meghalt. Koporsójába melléhelyezték tranzisztoros rádióját, melyet mindig magával hordott.

64. *Nemeskéri J.–Acsády Gy.*: Történeti demográfiai vizsgálatok a kerpusztai XI. századi temető anyagából. Arch. Ért. 1952. 142.

65. *Nemeskéri J.–Kralovánszky A.*: Székesfehérvár becsült népessége a X–XI. századokban. Székesfehérvár Évszázadai, I. 1967. 128. 21. j.

66. A honfoglalás kori nagycsalád ismertetését, a néprajzi párhuzamokat l. *László Gy.*: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, 1944. 125–225.

67. *Dienes I.*: Szöke B.: A honfoglaló- és kora-Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Arch. Ért. 1964. 134–136.

68. *Mesterházy K.*: Adatok a honfoglalás kori magyar köznépi család szerkezetéhez. A matrilincaris nagycsalád. Déri Múzeum Évkönyve, 1967. 131–175.

69. L. 40. j.

70. *Bálint Cs.*: Honfoglalás kori sírok Szeged–Öthalmon. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1968. 52.

71. *Kiss A.* i. m. 253. 9. kép.

72. *Szöke B.*: A honfoglaló- és kora-Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Rég. Tan. I. 1962. 378. Szerinte csak nők és gyermekek viselték.

73. Uo. 92–93.

74. *Kiss A.* i. m. 245.

75. Az I. temető Pálóczi–Horváth András terepbejárása szerint a Kondoros ér jobb partján, attól néhány száz méterre terül el.

76. *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. Budapest, 1890. 736. *Békés vármegye*, Szerk.: *Márkus Gy.* Gyula, 1936. 303.

77. *Györffy Gy.*: Krónikáink és a magyar őstörténet. Budapest, 1948. 121, 123.

78. *Karácsonyi J.*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1900. I. 38–39, 222–223, 379–383, III. 229.

79. *Györffy Gy.*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest, 1962. 574. *Holub József* ezért nem sorolta az ősi alapítású megyék közé, l. A királyi vármegyék eredete. Szent István Emlékkönyv, Szerk.: Serédi J. Budapest, 1938. II. 106. l. j.

80. *Györffy Gy.*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, 1959. 36–76. (továbbiakban: *Györffy* 1959.), *Dienes I.*: Honfoglaló magyarok. *Éri I.* szerk.: A kisvárdai vár története. Kisvárdai, 1962. 133–137.

81. L. 3. j.

82. Szegedi múzeum 53. 175. 6.

83. *Dienes* 1966. 222.

84. *Banner B.*: Honfoglalás kori sír Mezőmgyeren. Dolg. 1943. 172–174.

85. *M. Rusu–E. Dörner*: Săpătura de salvare de la Siclau. Materiale si cercetari archaeologice. VIII. 1962. 705–711.

86. Szegedi múzeum 4/1889.

87. L. 36. j. és Arch. Ért. 1909. 267. 13. kép 1.

88. *Dienes* 1965. 146.

89. *D. Popescu*: Cercetari arheologice in Transilvania. II. Săpăturile de la Vărsănd. Materiale si cercetari arheologice II. 1956. 128–132.

90. *Bálint A.*: Honfoglalás kori sírok Ószentivánon és Bánkúton. Dolg. 1932. 259–264.

91. *Móra F.*: Lovassírok Kunágótán. Dolg. 1926. 123–134.

92. L. *Hóman B.–Szekfű Gy.*: Magyar történet. I. Budapest, é. n. 208–209. közötti térkép.

93. *Györffy* 1962. 575, *Bakay* 1967. 160.

94. *Györffy* 1959. 16–36.

94a Sonkodi István (Fogászati Klinika, Szeged) a két szabadkígyósi temető 16 koponyáját vizsgálta át fogászati szempontból. Megfigyelte, hogy a fogakon erős (Abrasio II-III.) lekopás látható. Igen értékes számunkra az a megállapítása, hogy az életben elvesztett fogak egy része kihúzásra enged következtetni. E tény eredményezi egyébként, hogy a szuvasodás mértékére és gyakoriságára vonatkozatható arányszámok a reálist jóval meghaladó értékűek (Caries int: 50%, Caries frequ: 100%), jóllehet az átnézett anyagban csak igen kis számban fordult elő szuvas fog. (A vizsgálati módszerre vonatkozólag, több száz Árpád-kori koponya felméréseit l. *K. Tóth*: The Epidemiology of Dental Caries in Hungary. Budapest, 1969.) Sonkodi István fáradozását itt is megköszönöm.

94b *Kiss A.* i. m. Dienes István a derecskei temető, Pálóczi-Horváth András a másik szabadkígyósi temető feldolgozásakor vetette fel e lehetőséget (l. Pálóczi cikke).

95. *Györffy* 1962. 575.

96. *Dienes I.*: Honfoglalás kori tarsolyainkról. *Folia Arch.* XVI. 1964. 87-88.

97. Köszönetet mondok Bakay Kornélnak cikkem lektorálásáért.

Tenth century cemetery in the Pál liget plot of Szabadkígyós

CSANÁD BÁLINT

In December 1967 at Szabadkígyós (county Békés), in the Pál Liget plot, 3 graves dating from the time of the Hungarian conquest were meddled with. After saving their finds the entire cemetery, altogether 19 graves, were uncovered in the course of our excavations carried on in April 1968. Some of the graves had been looted in the years following the burials, and others had been ruined by recent ploughing.

Grave No. 4 is unusually big (about 3x2,5 m) and aroused attention by its size. The man buried there is believed to be the head of this big family, and his grave that must have been very rich in grave furniture was probably looted for this reason as early as in the 10th century.

By the grave No. 6 – and along the southern side of the cemetery – a ditch was found that is probably the remain of the cemetery ditch.

The parallels of the axe-adze found in grave No. 7 can be found in the Avar period and among the Khazar finds. I believe that this object can be regarded as a proof of direct Avar–Hungarian relations. After reviewing the domestic axes of the 10th century I arrived at the assumption that Grand Duke Géza, in the last third of the 10th century, – when he organized his army from Hungarian commoners and, following the Poles, equipped it with western-type swords – reviving Avar or Khazar traditions, also supplied his warriors with axes after the Polish pattern.

In the graves Nos. 7 and 8 I found traces of mounted palls. This funeral custom indicates the direct continuation of Ugrian traditions. Here, too, on the basis of the position of the buckle of belt it must be assumed that the originally slipped-in belt of the dead person was cut asunder on the occasion of the burial. Of the pall there remained some textile fragments and threads. On the latter a microscopic analysis has shown traces of red, blue and green dye.

In grave No. 9, which had been looted, hare bones were found which have so far been a unique find from the time of the conquest.

In grave No. 12 lay a young woman from whose chest 24 silver ornaments were picked up. Along with the mountings, leather remains (which had been used as stays inside the mountings) remains of linen cloth and silk were saved. The latter can be identified with the fabric called „Samit” that was used in Byzantium. In my view it got to our country through the trade relations incidental to the activity of the Byzantine missionaries which started in the 950-ics. From the position of the ornaments I draw the conclusion that they were the ornaments of two silk dresses and that there was also an undecorated linen shirt there. A botanical analysis of the earth

picked up from the chest of the skeleton showed a large quantity of pollen, therefore on the occasion of the burial a funeral bunch of flowers (made from plants blooming in the late summer and autumn) had been put on the chest of the young woman. In all probability it was this bunch which the deceased young woman had held in her hands bent towards her waist.

In grave No. 13 we found manifestations of the fear of the return of the deceased person. The feet of the deceased person had been cut off and placed above his head beside which, in addition, a knife pointing towards the eye had been put. After the filling up of the grave an arrow had been shot into the grave.

According to my calculations originally a big family of about 28-30 members had belonged to this cemetery. It seems that 4-5 couples lived in this family. The men must have been engaged primarily in soldiering and hunting.

The time during which the cemetery was used can be put at the middle third of the 10th century. Parallels to the objects found there and similar burial customs can be found primarily in southern Hungary. I assume that this big family had served and done military service to the aboriginal Becse-Gergely clan in county Zaránd. In my opinion the fact that the county of Zaránd belonged to the Duchate of Bihar meant only jurisdiction and perhaps trade relations but not ethnical identity. I believe that the ransacking of the central graves of the cemetery can be attributed to the members of alien clans that were settled in Zaránd at the time of the organization of the state.